

ביקור יצחק (בוז"י) הרצוג, יו"ר הסוכנות היהודית, במחנה המעפילים עתלית

ב 19- בפברואר 2019 אירחנו במחנה המעפילים עתלית את יו"ר הסוכנות היהודית יצחק הרצוג, שנענה להזמנת שלמה הלל, נשיא המועצה. שלמה הלל הדגיש כי המחנה הוא מוקד וסמל למאבק על העלייה לארץ ישראל. "העפלה" ו"עלייה", מושגים ייחודיים המתייחסים רק לעליית יהודים לארץ ישראל, ואין להם אח ורע בכל ארץ הגירה אחרת, ולא בכדי קשה לתרגם לשפות זרות אחרות. במהלך הביקור הוזכר סבו של יצחק הרצוג, הרב הראשי לישראל יצחק אייזיק הלוי הרצוג, שביקר במחנה בשנת 1946 ונפגש פגישה מרגשת עם מעפילים שנעצרו על ידי הבריטים. המועצה לשימור אתרים רואה בשיתוף הפעולה עם הסוכנות היהודית מהלך טבעי וערכי שמן הראוי להנחילו לצעירים היהודים הרבים הפוקדים את הארץ.

הוועד המנהל

שלמה הלל - נשיא המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל
אלוף בדימוס אורי אור - יו"ר הוועד המנהל
ישראל ארקין, שמואל בן טובים, משה גור, מיכאל (מיקי) כהן, זאב מחנאי, עו"ד אורית נוקד, פרופ' עירית עמית-כהן, יצחק רוגוב, פזית שבזי, עו"ד אילן שלגי, דניאלה שמיר, ד"ר שרף שרף (ספדי)

מערכת

עורכת: עידית מי-דן
חברי המערכת: עמרי שלמון, שלמה קופל, חומי נובנשטרן
ע. עורכת: רוני חיימוב
עריכת לשון: נירית איטינגון
עיצוב גרפי: סטודיו ליידי מק
הגהות: יובל הלפרין
דפוס: כריכית מאירי בע"מ
בשער: הצעה תכנונית לשימור מבנה טרמינל הנוסעים בנמל יפו, המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל.
הדמיה: אדר' עדי קרמר

המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל ממורשת החברה להגנת הטבע, מקוה ישראל 5891000
טלפון: 03-5059197, פקס: 03-5034828, דוא"ל shimur@shimur.org.il
www.shimur.org.il

שמה של המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל עבר כמה גלגולים. בצד השם הנוכחי, יופיע בגיליון זה גם הקיצור "המועצה לשימור אתרים".

אתגרים ושינויים במועצה

אלוף בדימוס אורי אור, יו"ר הוועד המנהל, המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

בימים אלה אנו חוגגים את שבוע שימור אתרים בשפע כנסים, אירועים וסיורים. השנה נציין את שנתה ה-35 של המועצה, ואנו יכולים להצביע על הישגים רבים: מאבקים ציבוריים לשימור מבנים ומתחמים שבזכותם אנו רואים בכל יישוב ובכל מגזר את מפעליה של ההתיישבות בארץ ישראל לדורותיה; אתרי מורשת לאין-ספור הפזורים ברחבי הארץ ומזמינים את הציבור לבקר בהם ולחוות את סיפורה של הארץ; השימור היה לחלק מהעולם האקדמי ונלמד במסגרות רבות כחלק מהכשרתם של אדריכלים, גיאוגרפים, היסטוריונים ומורי דרך. המועצה, באמצעות מחלקת חינוך ואתרי מורשת, מקיימת הכשרות לצוותי אתרי המורשת, למתנדבים ולפעילים.
בצד כל אלו אנו עדים להתמקצעות השימור: אומנות קיר ותקרה, שימור טכנולוגיות, מקצועות הבנייה ועוד.

השימור נמצא כיום על סדר היום הציבורי, והגענו לכך בזכות עמלם הבלתי נלאה של עובדי המועצה. מספרם מועט אומנם, אך מסירותם מקדמת את פעילות השימור על כל גווניה. מערך עצום של מתנדבים ונאמנים, מבוגרים וצעירים, ובהם משרתי השירות הלאומי, מלווה אותנו ותומך בנו לאורך כל הדרך. המתנדבים לוקחים חלק בכל הפעילויות, ועומדים לצידנו יום-יום ושעה שעה. על כל אלה אנו מבקשים להביע רוב הערכה ותודה עמוקה. בצד ההישגים הרבים ניצבים בפנינו אתגרים ודילמות. מתוך מכלול התחומים המעסיקים אותנו בעבודה השוטפת ובתוכניות לעתיד אעלה כאן שני נושאים מרכזיים:

מעמד המועצה: נושא זה מעסיק אותנו זה כמה שנים. המועצה פועלת כיום כעמותה, ובצד היתרונות שהיא נהנית מהם כגוף עצמאי אנו נתקלים בקשיים בהבטחת התקציב, בתכנון ובאכיפה. לאחר התייעצויות עם גורמים שונים החליט הוועד המנהל למנות ועדה לבדיקת מעמד המועצה. בראש הוועדה עמד הח"מ, וחבריה היו מנכ"ל המועצה עמרי שלמון, תמי גולדנברג, חומי נובנשטרן, אורית נוקד, פרופ' עירית עמית-כהן, יצחק רוגוב, ח"כ לשעבר עו"ד אילן שלגי, גדעון שמיר ועו"ד גדעון קורן (יועץ משפטי). הוועדה המליצה למנות צוות בדיקה (מקרב חברי מוסדות העמותה) שיבחן את ההיבטים המשפטיים והמקצועיים ויציע את המבנה העתידי המתאים למועצה. בראש הצוות עומד השופט בדימוס שמואל צור, וחברים בו מנכ"ל המועצה עמרי שלמון, סמנכ"לית המועצה חומי נובנשטרן (רכזת הוועדה), היועץ המשפטי של המועצה עו"ד גדעון קורן, חברי הוועד המנהל פרופ' עירית עמית-כהן, ח"כ לשעבר עו"ד אילן שלגי וגדעון שמיר.

חזון מחנה המפעילים עתלית: לאחרונה עלו שאלות באשר למהותו ולתפקידו של האתר. כדי להתמודד עם הסוגיה התכנס צוות רב-תחומי הכולל אנשי אקדמיה ופעילי עלייה, והמסקנה שעלתה בדיוניו היא שיש מקום לרכז במחנה את ההעפלה על צורתיה השונות. הכוונה היא שמחנה המפעילים עתלית, לצד עיסוקו בהעפלה לארץ ישראל, יציג גם את הקשיים שביציאה מארצות המוצא.

לשמר ולהנחיל

שבוע שימור אתרים תשע"ט מסמן תמיד פתיחת שער, בבחינת "את פתח לו", אל אותו עולם המציג תרבות של מקום, תרבות של סביבה, בדגש חד ובהיר התובע את שימורו והנחלתו. ואכן שבוע שימור אתרים מצית בתוכנו עוד בערה, כמנוע צמיחה הממקד את תשומת הלב לפעילות המתקיימת בכל ימות השנה. במשך 35 שנות קיומה של המועצה אין כמעט מהלך, תהליך, התגבשות, תהייה, לעיתים ניסוי וטעייה, התנסות והגשמה שלא עברנו. השימור בישראל צועד עקב אחר אגודל כפועל יוצא מסדר היום בארץ; זה עיקרו פיתוח מואץ, מתן מענה לתשתיות, למגזרים, למבני ציבור, בתוך מבנה פוליטי - הן המקומי הן הלאומי - המאופיין בחוסר יציבות מתמשך. מצב זה מחייב מבחינתנו ערנות, ודורש מאיתנו מעקב מתמיד אחר תוכניות, משמעותן והנגזר מהן לחובה לשמר ולהנחיל. לפיכך, גם בשנה הזו אנו מפנים מאמץ ניכר לחינוך ולהנחלת המורשת וכן למעקב צמוד אחר תוכניות פיתוח, ייזום ותוכניות, מאבקים משפטיים וציבוריים וקידום פרויקטים לשימור, באופן שאמירתנו תהיה איתנה ונוכחת. תקציב הפעילות המופנה לערכים אלה דורש השקעות כספיות ניכרות, והמועצה מגייסת אותן מגורמי ממשל, מתרומות ומקרנות לסיוע. עיתון "אתרים" מס' 59 - עיקרו פריסת עושרו ורוחבו של עולם השימור, וזאת באמצעות מחקרים, כתבות, ראיונות, דוחות חינוך וביצוע מ"השטח" הרוחש, שבמרכזו כאמור שבוע שימור אתרים החל בימים אלה. תודה לכותבים, למדווחים, לחוקרים ולמרואיינים בגיליון זה. הערכה והוקרה למערכת העיתון, לעורכת הלשון נירית איטינגון, למעצבת הגרפית אורנה יזכירוביץ וליובל הלפרין אשר על ההגהות. הערכה מיוחדת לעידית מי-דן, עורכת "אתרים" ומנהלת תחום מידע ופרסומים במועצה, ולרוני חיימוב המסייע בידה. שלכם,

עמרי שלמון

מנכ"ל המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

מוקי צור | עקבות של חלום

בחודש פברואר 2019 נפגשנו עם מוקי צור - חבר קיבוץ עין גב, איש ציבור, לשעבר מזכיר התק"ם, היסטוריון, מורה, מחנך ומסייע לפעילות המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל. מוקי מרצה במסגרות שונות, ופרסם אין-ספור ספרים, מאמרים ומחקרים. אנו ביקשנו ממנו להביא בפנינו את סיפורו ואת תפיסותיו ביחס להיסטוריה, למורשת ולשימור.

ילדות ונעורים

נולדתי בירושלים בשנת 1938, למשפחה בעלת רקע רבני ספרותי. גדלתי בשכונת רחביה, בבית הערבי היחיד שכונה. באותו בית שכנה גם אגודת האדריכלים, ומולנו היו ביתו של הרב יצחק הרצוג, רבה הראשי של ארץ ישראל, ובית לנשים חרדיות. אבי, כפי שנכתב על קברו, היה שליח לעמו. הוא כיהן כנציג הסוכנות במצרים, ובהמשך יצא ליוון והביא משם ארצה אונייה ובה מאתיים יתומים ניצולי שואה. לקראת סוף מלחמת העצמאות הוא התמנה לשגריר ישראל הראשון בדרום אמריקה. הייתי אז בן עשר ואנו, בני המשפחה, הצטרפנו אליו. שטנו באונייה מדרום צרפת לאורוגוואי במשך 21 יום, ואני זוכר זאת כחווייה סוריאליסטית. כשהגענו למונטווידאו מצאנו עצמנו מול 20,000 יהודים שקיבלו את פנינו בהתרגשות ושרו את התקווה. הייתי המום ולא הבנתי את פשר העניין. המשפט שאבי אמר לי אז נחקק עמוק בליבי: "זה העם היהודי". החיים הדיפלומטיים לא התאימו לי. כשחזרנו ארצה ואבי מונה לשגריר ישראל בצרפת החלטתי שאיני רוצה להצטרף להוריי וביקשתי לעבור לקיבוץ. הייתי בן 14, ואימי לא הסכימה. כפשרה עברתי להתגורר אצל דודי, יוסף אבידר. כעבור שנה מונה אבידר לשגריר ישראל ברוסיה, ועם בנות דודי יחד הקמנו "קומונה" בבית משפחתו של עמוס עוז. בבית הייתה ספרייה גדולה, והיא העשירה אותי ומילאה אותי אושר רב. במהלך לימודי בגימנסיה רחביה בירושלים הצטרפתי ל"תנועה המאוחדת", לימים "הנוער העובד והלומד".

התיישבות ופעילות ציבורית

בתום לימודי התגייסתי לנח"ל והגעתי לקיבוץ עין גב, שהיה נתון אז במשבר חברתי בעקבות "הפילוג". חלק מהחברים עברו לגינוסר, והאוירה הייתה קשה. נוסף על כך התרחש מבצע סיני, שבו היה אבי מעורב כשגריר ישראל בצרפת. אומנם המלחמה הייתה נגד מצרים, אבל סוריה ומצרים היו בעלות ברית, והקיבוץ נערך לאפשרות של התקפה סורית. באותה עת היינו אנו, הנח"לאים, מועמדים להקים בערבה את קיבוץ יטבתה, אך עקב המצב הביטחוני נשארנו בעין גב. כעבור שנתיים, באותה תקופה קשה ומאתגרת וכשמלאו לי עשרים שנה בלבד, כבר מוניתי לכהן כמזכיר הקיבוץ. לקראת סוף שנות השישים הציעו לי לנסות ולהיבחר לכנסת, אך אני לא גיליתי בכך עניין והעדפתי להמשיך בתפקידי במשק. בשנת 1969 יצאתי לארצות הברית בשליחות התנועה הקיבוצית. בארצות הברית התקיים באותה שנה פסטיבל וודסטוק על כל השלכותיו, וגברה המחאה נגד מלחמת וייטנאם. בתוך הסערה הזאת שהינו שלוש שנים, וביקרנו ב-64 קמפוסים ברחבי היבשת. כשחזרתי לקיבוץ עסקתי בעיקר בהוראה ובמחקר. בשנת 1989 מוניתי למזכיר התק"ם. באותה עת הייתה התנועה הקיבוצית שרויה במשבר כלכלי וחברתי, הן בעקבות המשבר הכלכלי של תחילת שנות השמונים הן בעקבות השינויים החברתיים בתוך הקיבוצים. היה עלינו להתמודד אפוא עם בעיות קשות ועם תהיות באשר להמשך דרכה של התנועה.

היסטוריה וזיכרון

מעט אחרי שהגעתי לעין גב נשלחתי על ידי הקיבוץ ללמוד באוניברסיטה העברית, כדי שבסיום לימודי אעסוק בהוראה. בחרתי בפילוסופיה יהודית ובקבלה ואף למדתי אצל פרופ' גרשם שלום, ובד-בבד עסקתי בהיסטוריה. במשך השנים גיבשתי תובנות ביחס למונח היסטוריה. הדעה הרווחת הייתה כי היסטוריה היא פוליטיקה. ברכט, לעומת זאת, כתב: "אנחנו מכירים את הפירמידות, אבל לא את חיי העבדים שבנו אותן". מבחינתי, בדומה לברכט, משמעות המונח הייתה ועודנה סיפור תולדות האדם. בהתאם לתפיסה זו, המחקר הראשון שלי עסק בהתאבדות בקיבוץ. עוד כתבתי את ההיסטוריה של האישה, החינוך, המשק והריהוט. כן ערכתי את הספר של הקיבוץ, את ספר הזיכרון, שיחות בין צעירים ועוד. כשמדברים על ההיסטוריה היהודית אומרים כי לעם היהודי היה זיכרון אך לא הייתה היסטוריה אמירה זו היא ביטוי לכך שבין היסטוריה לזיכרון קיים תמיד מתח. אחד הנושאים שמעסיקים אותי בתחום היסטוריה היהודית הוא רב-השיח בתוך היהדות. קיימת יהדות של חלוצים שכוללת קהילה, מוסר, אנושיות, עשייה וארץ ישראל. בעיניי החלוץ מקביל לחסיד, לרב ולכהן, ואי אפשר להבין את החלוציות בלי להבין את היהדות. בהתאם לכך אני עובד על ספר פרקי אבות, ובד בבד - על פרקי חלוצים.

על מורשת ושימור אתרים

כשעוסקים במורשת יש להבין כי המהות שלנו היא שורשים, בית ואנטנה. שורשים ללא פוטוסינתזה לא יתקיימו. האנטנה - מה שאנו קולטים מן העולם - תתמוטט ללא שורשים. בלי "ציוד", הלוא הוא השורשים, נחיה באי ודאות. מאז ומתמיד הייתי קרוב לנושאי המורשת והשימור. ראשית המעורבות המעשית שלי בנושא הייתה בחצר כנרת. בשנת 1974, כשהצבא עדיין ישב במקום, הוקמה העמותה לשחזור חצר כנרת. האדריכל אלכס קסטן הכין תוכנית, ציפנו אליה עדויות שאספנו, וערכנו את ספר חצר כנרת. זהו אתר שכרוכים בו המון סיפורים והמון חלומות. בניית החצר ארכה ארבע שנים, משום שהיו קונפליקטים בין גרסאות, וקשה לשחזר ולשמר מקום שאין עליו קונצנזוס. הטיפול בחצר כנרת חידד בי את ההכרה כי יש לחבר למקום סיפור, וכך ללמוד ולהכיר את המורשת. בעבר לא התקיימו סיורים "בעקבות ראשונים", לא עסקו כלל באתרי ההתיישבות עצמם, ונושא המורשת לא הועבר למעשה לדור הבא. כצעד ראשון עברתי בכל החורבות, ואז התחלתי להוביל סיורים ויזמתי את פרויקט עבודות השורשים בבתי הספר. ב-1982 הייתי ממקימי בית יגאל אלון בקיבוץ גינוסר, שהוקם להנצחת מורשתו של יגאל אלון - המצביא, המדינאי ואיש הקיבוץ. ב-1984 פנה אליי יוסי פלדמן וביקש ממני לקחת חלק בהקמת המועצה לשימור אתרים, ומאז ועד היום אני מלווה את פעילותה בתחומים שונים: חינוך, חצר כנרת, הרצאות וסיורים. בין היתר כתבתי את החוברת הראשונה בסדרת "מעגל הדרכה". חוברת זאת היא תוצר של שנת עבודה עם הצוותים של אתרי המורשת, שנה שליבנו בה סוגיות שונות בתהליכי העבודה באתרים.

שימור אינו נוסטלגיה. נוסטלגיה היא געגוע למקום. במובנה הרע היא מחלה, במובנה הטוב היא נבחנת ביכולת האדם להאמין בעתידו. השימור הוא סיפור מחדש. צריך לשמר לא כדי לשעבד את עצמנו לעבר, אלא כדי להמריא ממנו. בכל מושבה יש חורבות שלא נהרסו עקב מאבקים בין יורשים. במקומות האלה אפשר לעשות שימור. זוהי הפוליטיקה של שימור אתרים. בתהליך השימור יש לשמור על אותנטיות. הוא צריך לספר סיפור ולהותיר מרווח של הסבר, כך שאנשים בכל תקופה יוכלו לשאול שאלות. האתר הוא עקבות של חלום, וצריך להיות פתוח להזדהות, לדילמות ולחלום עתידי. הוא אמור להוות מקור השראה, כי היסטוריה היא ההווה ששואל את העבר.

אחד הנושאים שמטרידים אותי הוא ההתנהלות באזורים שכבר עברו שיקום או שימור. דוגמה לכך היא מה שהתרחש בנווה צדק. בעבר התגוררה בה אוכלוסייה ענייה, ולאחר השיקום היא נעלמה. זוהי תופעה רווחת, ואנחנו רואים לא פעם איך בתים של חלוצים היו לבתים של אריסטוקרטיה. אחד האתגרים הגדולים בשימור הוא לשמר את האנשים. כאן משתלב הנושא של שיתוף ציבור. השיתוף הכרחי כי הציבור הוא מקור לידע; הוא מביא חוויות חדשות אל הישנות ויכול לתרום להסתכלות על ההיבט החומרי של השימור.

נושא חשוב נוסף שעלה סוף סוף לסדר היום הוא שימור התרבות של עולי שנות החמישים. עד היום עסקו המוזיאונים של עלייה זו במה שהתרחש בגולה, בקשר שבין "שם" ל"כאן". כיום מתחילים להקים את מוזיאוני המייסדים, אך יש להזדרז ולאסוף עדויות כי המגורים היו זמניים והתרבות לא הייתה חומרית, ולכן עלולה להיעלם. זוהי תרבות שפחתית מסורתית שעברה מדור לדור בבתי הכנסת, וכמעט שלא תועדה. לסיום אני רוצה להתייחס להיבט הכלכלי של השימור:

הקושי בגיוס תקציבים מאט מאוד את קצב העבודה, ולעיתים אף מונע אותה. אני סבור כי הפתרון הוא עבודת צוות. זו נחוצה לאורך הזאת לא רק במצבי לחץ, אלא גם בחיי היום-יום ובתחומים שאינם קשורים לביטחון. אחת הדרכים לביטוי היישומי של עבודת צוות לטובת השימור יכולה להיות הכרזה על מס וולונטרי לשימור. ברור כי הטמעת הרעיון אינה פשוטה, ודורשת השקעה בחינוך ובהגברת המודעות לנושא. אך אם נשקיע בכך, נצא כולנו נשכרים.

בית מכס ללא מכס

אדר' שמואל גילר, חוקר תולדות תל-אביב יפו ופעיל בוועדת

שימור מחוז תל-אביב

מאז הריסת גימנסיה הרצליה לא היה בניין בתל-אביב שהכוונה להסירו משכנה תשומת לב ציבורית כה רבה, ועוררה דיונים מתמשכים כמו המבנה בנמל יפו שכונה בטעות "בית המכס". גם בית המשפט העליון התערב בסוגיה ופסק לא מכבר כי ההחלטה על הריסתו ניתנה כדין ולאחר שיקול דעת יסודי. אלא שעיון מעמיק בתולדות הבניין מגלה כי המבנה, שכונה עם חנוכתו "הבית הלבן" ונבנה בידי פועלי תל-אביב, לא היה כלל בית מכס אלא טרמינל נוסעים שדרכו עלו מאות אלפי עולים. הוא הוזנח במכוון בשנים האחרונות, ואגדות נרקמו סביבו במטרה להסירו מן העין וכך להוסיף עוד חמישים מטרים ל-13 הקילומטרים של טיילת תל-אביב.

הבניין שהוכתר בשם "בית המכס" לא תפקד מעולם כבית מכס. הוא הוקם על מקומו של בית המכס העות'מאני, אך כשנחנך ביוני 1931 כבר שכן כל המכס המסחרי בדרומו של הנמל, שם רוכז עוד בשנות העשרים. אילו היו טורחים מקבלי ההחלטות לקרוא בעיון את מפת הנמל מאותם ימים, ומעיינים במסמכים ההיסטוריים, היו מגלים כי המבנה החדש היה "משרדי הנמל" (Port Offices), ושכן בו טרמינל הכניסה לארץ.

ההחלטה להקים מבנה חדש התקבלה שנתיים קודם לכן, לאור סיכומי הוועדה שכינס הנציב העליון הרברט סמואל בלחצם של מאיר דיזנגוף וסמואל טולקובסקי, אשר ביקשו לשפר את תנאי כניסתם לארץ של העולם הרבים. בשנת 1929 התגברה מאוד העלייה, ואלפים הגיעו מדי חודש לחוף יפו. המבנה הישן לא התאים עוד לייעודו, ועל מקומו בנקודת הנחיתה ההיסטורית, נבנה מבנה חדש בסגנון הבינלאומי ששלט באותם ימים. הוא נבנה על מסד המבנה העות'מאני הישן, ובעלייה מן הים נותר משטח האבן הישן שעליו הציבו רבבות עולים את רגלם לראשונה על אדמת ארץ ישראל, וגם תיירים וצליינים רבים. הוא עדיין קיים. בתוכנית המתאר הארצית לשימור החופים (תמ"א 13 / 2), שקיבלה תוקף בשנת 2003, יועד המבנה ההיסטורי לשימור בנמל יפו. עם זאת החליטה הנהלת העיר כי המבנה, המשמר בקרבו עשרות שנות היסטוריה, פוגם בנוף העיר. מלכתחילה ובכוונה השמץ המבנה ועברו ההיסטורי הוסר ממנו. הוא כוסה במעטה בטון עלוב שנועד, לכאורה, לחזק אותו, אך מטרתו הייתה לעוות את עברו ולהציגו כמפגע חזותי החוסם את מראה הים. בדיון בינואר 2014, כשהובאה בפני הוועדה המקומית לתכנון ובנייה הבקשה להורסו, נאמר כי נבנה בשנת 1922 כבית מכס חדש על מסד בית המכס העות'מאני. מילה לא נאמרה על עברו האמיתי כטרמינל.

בית מכס ללא מכס

אדר' שמואל גילר, חוקר תולדות תל-אביב יפו ופעיל בוועדת

שימור מחוז תל-אביב

הכניסה לארץ, אך ביקשו להורסו כדי לחשוף את המזח העות'מאני. מומחים ונציגי ארגונים ורשויות יצאו נגד המהלך, ורק צדיק אחד שנכח בישיבה אמר כי "השארת קיר בודד מהתקופה העות'מאנית אינו הליך שימור". בעקבות החלטת הוועדה נשלחו לעירייה עשרות חוות דעת של ראשי מחלקות להיסטוריה, מומחים מהארץ ומהעולם ואף ממושרד החוץ. בכתבים לעיריית תל-אביב היה גם ראובן פינסקי, מי שניהל את אגף מורשת במשרד ראש הממשלה, שכתב את הדברים הללו:

לא יעלה על הדעת כי המקום אשר מסמל מכול את "שער העלייה" לארץ ישראל - ייחרב. אני מאמין כי ניתן לפעול יחד לשיקום האתר לטובת חוויית הביקור בנמל יפו בכלל, ולמען הנחלת סיפורם של מאות אלפי אנשים אשר הגיעו לארץ ישראל בנקודה זו.

דבריו נפלו על אוזניים ערלות ודחפורי ההרס המשיכו בתנועתם. הדיון הגיע לשולחנה של המועצה הארצית לתכנון, ובינוי 2016 היא דנה בנושא. חרושת הכפשתו של הבניין המשיכה אף ביתר שאת, וטיעונים נמצאו מהאצבע כדי להשחיר את פניו. "בית המכס נפתח בשנת 1931 ונסגר בשנת 1934", הצהירו פטרוני השימור מטעם העירייה בפני חברי הוועדה. "היו בו ליקויים מאוד מאוד חמורים וכתוצאה מסדרת הדברים האלה נחנך בניין חדש שאכלס את טרמינל הנוסעים". הם אף הרחיבו וסיפרו כי לאחר שננטש המבנה העלוב "התגוררו בקומה העליונה כל מיני פרוטקציונרים, חברים של אנשים כאלה ואחרים". אילו היו המצהירים טורחים לעיין בתיקים המסודרים שהותר השלטון הבריטי בארכיון המדינה, היו מופתעים לגלות כי הצהרותיהם הנמרצות לא היו אלא משאלות לב ובדיות. כשבנו הבריטים את הנמל החדש ביפו, בראשית שנת 1934, נוהלה הבנייה בקפידה ובפיקוח מסודר, ואלו הותרו דיווחים חודשיים על התקדמות העבודה וצילומים שהנציחו את ביצועי החודש. כך לדוגמה אפשר לגלות בתיקים אלה כי ההחלטה לבנות בית מכס חדש, בקצה סככת אחסון, נפלה רק בראשית 1935. את יסודותיו של בניין בית המכס החדש, שנחנך לכאורה בשנת 1934, יצקו רק בספטמבר 1935, והצילומים על התקדמות הבנייה מנציחים את חפירת היסודות ומלמדים כי הושלם רק בסוף שנת 1936. עוד מגלים המסמכים והתוכניות כי בית המכס החדש נועד לשימוש המכס המסחרי בלבד. משרדי מחלקת ההגירה ומשרד הבריאות, שקלטו את אלפי העולים, המשיכו לתפקד גם בשנים שבהן התגוררו בהם, כביכול, הפרוטקציונרים. כשהושלמה בניית הנמל החדש ביפו יועד חלקו הדרומי לתפקוד מסחרי, ואילו חלקו הצפוני המשיך לשרת את תנועת הנוסעים.

במהלך מלחמת העולם השנייה שימשו רוב מבני הנמל את שלטונות הצבא הבריטי. עם סיום המלחמה סומנו על מפת הנמל המבנים שבהם המשיכה הפעילות האזרחית. המפה הוכנה ב-25 באוגוסט 1945, ומסומנים בה כל תפקודי הנמל. וראה איזה פלא - המבנה שננטש בשנת 1934 לטובת פרוטקציונרים, המשיך לתפקד כתחנת מחלקת ההגירה ומשרד הבריאות גם במהלך המלחמה. ואילו הבניין החדש, שנחנך כביכול בשנת 1934 כטרמינל נוסעים, תפקד רק כמשרד מכס ומשטרה. מידע בלתי מדויק הוצג גם בפני בית המשפט העליון. העובדה העיקרית, כך הוצהר בפניו, היא כי "פעילותו כבית מנהלה נמשכה תקופה קצרה בלבד, ובשנת 1934 נבנה בית המכס החדש ביפו (והוא בניין לשימור)". וזאת, כאמור, בעת שטרם נחפרו יסודותיו של בית המכס החדש, שמעולם לא שימש לקליטת עולים. גם שרת התרבות חזרה בה מתמיכתה בשימור המבנה ההיסטורי לאחר ששוכנעה, לדבריה, כי הוא פעל זמן קצר בלבד, וכי מבנה אחר החליף את ייעודו לקליטת עולים והוא שהוכרז לשימור.

בלהט הרצון לסלק את המבנה מהעין לא טרח איש לבחון את האמת שאינה ניתנת לערעור. היא יצוקה במסמכים ובצילומים. כדי למחוק את תפקידו ההיסטורי של המבנה לא היססו להניח "עובדות" כזב בפני מקבלי ההחלטות ואף בפני בית המשפט העליון. איש לא עצר כדי לבחון את האמת. איש גם לא שאל את עצמו מה טעם היה בטרמינל נוסעים

חדש, המרוחק מאות מטרים ממדרגת העלייה ההיסטורית לארץ ישראל. בשנת 1934 עדיין כיסה הים את מקומו של בית המכס החדש. מחלקת השימור העירונית טענה כי בקשתה להריסת המבנה מכוונת לחשוף את קיר המזח העות'מאני ואת המדרגות שעליהן עלה הרצל בבואו לפגוש את הקיסר וילהלם בספטמבר 1898. אלא שקיר זה עדיין ניצב על מקומו ואין צורך לחשוף אותו. מראהו הבלוי מלמד כי יש לבנותו מחדש מן היסוד. לא מכבר התמוטט המזח למרגלות הקיר, ועם הריסתו התגלה כי עדיין טמונה בו קורת העץ הגדולה ששימשה כפגוש של המזח העות'מאני, והותקנה כדי לבלום את פגיעת הספינות במזח. כשהורחב בית המכס העות'מאני בשנת 1907, נבנה למרגלותיו מזח אבן ובטון חדש, וקורת העץ שימשה לחיזוקו ולעיגונו לקיר הרציף. אשר ל"מדרגות הרצל", הן כבר אינן קיימות, ככל הנראה. כשעלה הרצל לרציף נמל יפו, הוא עלה על מזח העץ גדול הממדים שנבנה לקראת עזיבת הקיסר את הארץ, בדרכו אל היכטה המלכותית שהמתינה לו בלב ים. בארכיון בית הספרים הלאומיים שמורים צילומים מביקורו של הקיסר המנציחים את צעידתו על המזח לצד רעייתו אוגוסטה ויקטוריה. סירה של חברת תומס קוק ובנו המתינה להם למרגלות המזח. אם אכן תתממש התוכנית לסלק את המבנה ממקומו, הרי בדורות הבאים תיחווה העלייה לארץ ישראל כעלייה מן הים אל מזח שוקק בתי קפה, ולא כמסכת של כמיהה ויסורים כפי שהייתה באמת. על כך ראוי לספר במקום שבו הציבו מאות אלפים לראשונה את רגלם על אדמת הארץ, ולא במקום שבו מילאו עמילי מכס טופסי יבוא.

ירושלים

איציק שוויקי, מנהל מחוז ירושלים

מתחם מנהל הרכב | עיריית ירושלים תכננה להרוס ארבעה מבנים היסטוריים שנבנו ברחוב יפו, הרחוב המרכזי של ירושלים, המהווה נקודת ציון בהתפתחות העיר החדשה. מבני מתחם "מנהל הרכב" נבנו בשנות העשרים והשלושים של המאה ה-20, והם בני שתיים עד שלוש קומות. מבנים אלה הם ראשיתו האורבנית של הרחוב, וכן מסמלים את הכניסה ההיסטורית לעיר. בשנת 2012 הם הוכרזו לשימור על ידי ועדת השימור, וכן על ידי הוועדה המחוזית בעת הפקדת תוכנית הכניסה לעיר. בחודש ינואר 2018 התכנסה ועדת שימור והחליטה להרוס את המבנים. זאת בעקבות המלצתו של מהנדס העיר בהיתר (לא בתב"ע), בטענה שמבנים אלו מסכנים את הציבור המגיע לאזור התחנה המרכזית, תחנת הרכבת ושני קווי הרכבת הקלה. בבקשת ההיתר הייתה גם תוכנית להקמה של מגדל פלדה זמני לעשר שנים בגובה שישים מטרים (כעשרים קומות). המגדל אמור לכלול מעלית ומתקן לתצפית ולבקרה על בניית הכניסה לעיר החדשה.

המועצה לשימור אתרים התנגדה להריסה בדין בוועדת השימור, והגישה ערר לוועדה המחוזית. בעקבות כך התקיימה במשרד מהנדס העיר ישיבה בהשתתפות מנכ"ל המועצה, יו"ר ועדת ירושלים ישראל (לוליק) קמחי ואחרים, וחברת עדן ומהנדס העיר אדר' שלמה אשכול הציגו את התוכנית. בסיכום הישיבה נקבע כי יתקיים סיור של ועדת התכנון של המועצה עם מגישי התוכנית כדי להציע חלופות לפתרון בעיית הבטיחות, בהתאם למידע שהוצג לנו. ב-5 במרץ 2018 התקיים הסיור. המועצה הציגה חלופה לפילוש המבנים, וקיצור של הבניין הראשון, הסמוך לתחנת הרכבת. ב-11 במרץ 2018 התכנסה ועדת שימור ובה דחתה העירייה את החלופה שהצענו, וראש העיר ומהנדס העיר הציגו בעד הריסת המבנים. לכן החלו דיונים בוועדת הערר. מאחר שעיריית ירושלים סירבה לשתף פעולה עם המועצה לשימור אתרים, פנתה המועצה למומחים בחו"ל וקיבלה את חוות דעתו של אדר' מנואל פאולו טיישירה מפורטוגל (מומחה לתחבורה בפורטו). חוות הדעת הבהירה כי אין במקום בעיה בטיחותית, ולכן אין צורך בהריסת המבנים. נוסף על כך, לבקשת מתכננת המחוז במשרד האוצר שירה תלמי, הכינה המועצה לשימור אתרים פרוגרמת שימושים למבני מתחם הרכב, וכן החתימה מאה אנשי ציבור על מכתב לראש העיר בבקשה שישקול מחדש את הריסת המבנים. גם יו"ר הוועד המנהל של המועצה לשימור אתרים אורי אור פנה לראש העיר בבקשה שיבטל את ההריסה.

ב-23 במאי 2018 ביטלה ועדת הערר המחוזית את ההיתר להריסת מתחם הרכב, ופסקה כי ההליך שבו הוצא היתר ההריסה על ידי רשות הרישוי אינו תקין. עוד קבעה הוועדה כי קיים כשל תכנוני בכך שהתוכנית לשינוי המתחם ולהריסתו הובאה זמן רב אחרי שמתחם הרכבת הכבדה כבר הושלם. נקבע גם כי לנוכח כל הבנייה החדשה המתוכננת בכניסה לעיר מן הראוי שהמתחם ההיסטורי ישומר. ב-7 ביולי 2018 הגישה עיריית ירושלים עתירה משפטית לבית המשפט המחוזי בשבתו כבית המשפט לעניינים מנהליים נגד ועדת הערר והמועצה לשימור אתרים. ב-19 בדצמבר 2018 החליט בית המשפט המחוזי בפסק דין לדחות את בקשת העירייה ולחייבה בתשלום הוצאות משפט בסך 10,000 שקלים למועצה לשימור אתרי מורשת בישראל. העירייה הגישה ערעור לבית המשפט העליון.

לסיכום, עיריית ירושלים מכינה תוכנית בניין עיר חדשה 462176 שמטרתה להרוס ארבעה מבנים לשימור במתחם, ובעוד חמישה מבנים לשימור להשאיר רק את החזיתות (פסדיזים). תוכנית זו הוצגה בפני חברי ועדת השימור ב-20 בינואר 2019, ואלה דחו אותה. התוכנית תאושר, ככל הנראה, בוועדה המקומית, ובהמשך תעבור לדיונים ולאישורים בוועדה המחוזית. המועצה לשימור נערכת לכך בהתאם.

מתחם בנין - הקמת תחנת הרכבת |

מתחם בנין ממוקם במשולש הרחובות יפו, הנביאים וראול ולנברג שקודקודו כיכר הדוידקה. המתחם, ששטחו כחמישה דונם, נמצא בבעלות פרטית, וניצבים בו שלושה מונומנטים לשימור: בית הפחה הטורקי, שנבנה על ידי הכנסייה היוונית-אורתודוקסית למען מושל ירושלים הטורקי - הפחה; מלון קמיניץ- מלון "חמישה כוכבים" שנבנה בסוף המאה ה-19 והיה המלון המודרני הראשון בירושלים בבעלות יהודית; ובית יוסף נבון ביי, בנקאי, איש עסקים, יוזם מסילת הרכבת לירושלים ואיש ציבור בירושלים, בשלהי התקופה העות'מאנית - שהוקם בשנות השמונים של המאה ה-19. - הוועדה לתשתיות לאומיות מקדמת תוכנית ות"ל 108 להקמת שלוש תחנות רכבת כבדה נוספות בירושלים, כדי לתת מענה לנוסעים המגיעים לירושלים ברכבת הכבדה. הכוונה היא להמשיך את תוואי הרכבת מתחת לפני הקרקע אל תחנת מרכז שתמוקם במבנה חדש במתחם בנין, בעומק שבעים מטרים. בתחנה אמורות לעבור לכל היותר שש רכבות בשעה, וצפוי כי בשעות השיא יעברו בה 20,000 נוסעים, בשני הכיוונים. בהתאם לבקשתנו, מיקום התחנה והיציאיות הנוספות שמתוכננות לא יפגע במבנים לשימור, אשר אמורים להיות מבנים לשימוש הציבור. הקו המתוכנן יסתיים בתחנת הכותל ובתחנת עמק רפאים (החאן).

גרעין חולדה - תכנון שימורי לשכונה חדשה בלב הקיבוץ

אדר' אבנר סגל, מחלקת תכנון והנדסה

חוות חולדה הוקמה בשנת 1907. בשנת 1908 ניטע במקום יער הרצל, שהיה היער הראשון שנטעה קרן קימת לישראל. החווה התקיימה כיישוב חקלאי קטן עד לחורבנה במאורעות תרפ"ט. בשנת 1936-1937 החליטו המוסדות המיישבים ליישב מחדש את חולדה, כעת במיקום מוגן מעט יותר, בראש הגבעה המערבית הסמוכה ליער ולחווה. אנשי קבוצת גורדוניה א' התאגדו כדי להקים את היישוב, שיועד להיות קיבוץ. לתכנון הקיבוץ נשכרו שירותיו של אדר' ריכרד קאופמן, מי שתכנן עשרות קיבוצים ומושבים עבור היישוב בארץ ישראל. כמו ביישובים אחרים שתכנן, גם כאן הנחו את קאופמן עקרונות תכנון דומים. מגדל המים עמד בראש הגבעה, ולצידו תוכננו חדר האוכל ובית התרבות. סמוך להם מוקמו בית הספר ובתי הילדים, וביניהם רחבה פתוחה גדולה. המערך הציבורי הזה הוקף מצפון, מדרום וממערב במבני המגורים של חברי הקיבוץ הבוגרים. במזרח הקיבוץ תוכננו כל מבני המשק, שכללו אז רפתות, לולים ומפעל לייצור שמן זית, כך שהרוח ממערב תסלק את הריחות הבלתי נעימים. בחודש יוני 1937 עלה הקיבוץ על הקרקע בטקס בהשתתפות ד"ר ארתור רופין, ובשנת 1938 הוחל בבניית נקודת ההתיישבות במתווה של תוכנית קאופמן. מגדל המים היה המבנה הראשון שנבנה בקיבוץ (עד היום המגדל מופיע בסמל הקיבוץ), ובביקורו שערך רופין במקום הוא התפעל מקצב הבנייה ותרם את הכספים לבניית חדר האוכל. כחלוף שנים אחדות מהקמתו כבר נבנו בגרעין הקיבוץ בית הספר הראשון, בית התינוקות ובית הילדים. עד מלחמת העצמאות נבנו בשטח הפתוח שתכנן קאופמן בין מבנה בית הספר הראשון לבתי הילדים עוד כמה מבנים, ששימשו ככיתות לימוד ומנהלה של בית הספר. במלחמת העצמאות, בהיותו נקודת היישוב המזרחית המוגנת ביותר, תפס הקיבוץ חולדה מקום מרכזי במערכה על ירושלים. בימי המלחמה התמקמה מפקדת הפלמ"ח באחד המבנים, שעדיין עמד ללא חלונות ודלתות, ומשם ניהלה את הקרבות בפרוודור ירושלים. לפני שנת הלימודים תש"ט 1949- ביקש מנהל בית הספר עוזר חולדאי, אביו של רון חולדאי, שהיה מאנשי הפלמ"ח (אז כבר צה"ל) לפנות את המבנה עבור תלמידי בית הספר. מבנה זה מכונה עד היום בית הפלמ"ח. גרעין הקיבוץ ובית הספר המשיכו להתפתח ולגדול עד שנות השמונים. בשנת 1985 בנה אדר' רם כרמי את בית הנעורים, מבנה יוצא דופן שיועד לשמש בית לנערי הקיבוץ. המבנה בנוי בהיררכיה הדרגתית מהחלל המרכזי הציבורי לחללי משנה, שהם מעין מבואות לחדרים הפרטיים. לא חלפה ולו שנה אחת והנערים עזבו את המבנה החדש לטובת מבני המגורים הישנים, ומאז לא נמצא לו שימוש חלופי ראוי. כרבים מהקיבוצים, מאז שנות האלפיים עובר גם קיבוץ חולדה הליך הפרטה, ולקיבוץ ההיסטורי נבנו שתי הרחבות: מצפון, על שטחים שהיו חקלאיים, תוכננה הרחבה ובה בתים פרטיים גדולים. ממזרח נבנתה הרחבה עבור בני הקיבוץ, ובה יחידות דיור קטנות יותר. כעת מתוכננת עבור בני הקיבוץ שכונה נוספת, בגרעין היישוב שבו שכן בית הספר ההיסטורי. בשטח זה, ששטחו 25 דונם לערך, מתוכננת בנייתן של ארבעים יחידות דיור. תוכנית השכונה מיעדת להריסה 14 מבנים, ובכללם כאלו שנבנו בימיו הראשונים של הקיבוץ, עמדת שמירה היסטורית ובית הנעורים. עוד היא כוללת עקירת עצים רבים שנטעו מייסדי הקיבוץ לפני כשמונים שנה. משנודע למועצה לשימור אתרים על תוכנית השכונה החדשה ועל היקף ההרס של הגרעין ההיסטורי היא החלה בהליך של הידברות עם מנהלי הקיבוץ. הנושא הובא לדיון בפני ועדת התכנון של המועצה בישיבתה בחודש ינואר 2019 כעת מתכננת מחלקת התכנון של המועצה הצעת חלופה לשכונה חדשה, ובה ניסיון לשלב את שימור המרקם הקיבוצי הייחודי וכמה מבנים ייחודיים בעלי ערכי שימור עם פיתוח יחידות דיור חדשות לבני הדור הבא של הקיבוץ. תקוות

המועצה היא שאנשי הקיבוץ יקבלו את מודל השכונה המוצע, והוא יוכל להוות דגם לעוד קיבוצים המתכננים שכונות חדשות בלב הגרעין ההיסטורי של היישוב.

מחוז ירושלים

איציק שוויקי, מנהל מחוז ירושלים

בית חולים איתנים | המבנה הוקם בשנת 1942 כבית ספר חקלאי וחווה חקלאית לילדים ערבים שהתייתמו בתקופת המרד הערבי הגדול, ונקרא "דיר עמר". בשנת 1952 נחנך במקום בית חולים לחולי שחפת. בסוף שנות החמישים שינה המבנה את ייעודו ופעל כבית חולים פסיכיאטרי. בשנת 2005 הוא אוגד עם בית החולים כפר שאול, ונקרא מאז "מרכז לבריאות הנפש ירושלים". כיום בית החולים הוא בבעלות משרד הבריאות, ומסונף למרכז הרפואי הדסה. בשנת 2012 הוגדר המתחם לשימור במסגרת סקר השימור של מועצה אזורית מטה יהודה שערכו אדר' אבנר אופק והמועצה לשימור אתרים. בהמשך אושר הסקר בוועדת השימור של המועצה האזורית, וכיום הוא נמצא בתהליך סטטוטורי לקראת הכנת תוכנית מתאר חדשה למועצה האזורית מטה יהודה. לפני כחצי שנה נודע לנו כי משרד הבריאות מקדם תוכנית לבניית אגף חדש לבית החולים, ובמסגרתה ייהרס מבנה מנדטורי. אנו הודענו כי אי אפשר לקדם את התוכנית לפני שיוכן תיק תיעוד וימונה אדריכל שימור. בסיור שערכנו במקום עם נציגי משרד הבריאות ואדריכל השימור אבנר אופק קבע האחרון כי יש לשלב את המבנה ההיסטורי במבנה החדש. יו"ר ועדת ירושלים ישראל קמחי אימץ את החלטת אדריכל השימור. בסיור נוסף שערכנו במקום בהשתתפות מנכ"ל המועצה לשימור אתרים עמרי שלמון סוכם כי הנושא יעלה בוועדת התכנון של המועצה. הוועדה המליצה לקבל את המלצתו של אדר' אבנר אופק, ובפגישה שהתקיימה עם הנהלת בית החולים ונציגי משרד הבריאות הם קיבלו על עצמם לשמר את המבנה בהתאם לדרישות המועצה.

משואות יצחק הישנה | במסגרת תוכנית של המועצה האזורית גוש עציון ליישב מחדש את הנקודה במשואות יצחק הישנה הוחלט להכין תיק תיעוד שיכלול את סיפורו של הקיבוץ שהוקם בשנת תש"ה וחרב בה' באייר תש"ח. עוד כולל התיק תוכנית להקמת מרכז מבקרים שינציח את משואות יצחק הישנה בשרידי המבנים ההיסטוריים.

מחוז דרום

עפר יוגב, מנהל מחוז דרום

צריף חדר האוכל בעין צורים | קיבוץ עין צורים הוקם בראשיתו ב-1946. בגוש עציון על ידי גרעין של בני עקיבא. במלחמת העצמאות נפל היישוב בידי הירדנים, וב-1949 הקימו חברי הקיבוץ נקודה חדשה במועצה אזורית שפיר. את הקיבוץ החדש תכנן אדר' מאיר בן אורי בדמות מנורה שבמרכזה בית הכנסת, וזרועותיה הן בתי היישוב. כבכל הקיבוצים הובא לעין צורים צריף חדר אוכל שרבים כמוהו יובאו מחו"ל. הצריף הורחב לצורך סידור שולחנות האוכל, ובהמשך נוספו מצידיו צריפים קטנים, ובהם מטבח. ב-1976 נבנה חדר אוכל חדש, והצריף הועתק לאזור התעשייה של הקיבוץ כדי שישמש כאולם תצוגות למפעלי הקיבוץ. כיום הצריף משמש כמחסן, והקיבוץ מתכנן להעתיקו למתחם הצריפים הישנים – אזור שמיועד לפיתוח תיירות.

צריף אפיית המצות במושב תפרח | המושב החרדי תפרח שוכן בתחומי המועצה האזורית מרחבים. הוא נוסד ב-1949 על ידי גרעין של עולים מהונגריה. במקום יש קריית חינוך חרדית גדולה. צריף אפיית המצות הוא אחד משלושת הצריפים הראשונים במושב. הוא כלל שני חדרים ומטבחון. בתחילה שימש למגורי הגרעין ולאחר מכן כגן ילדים. בשנות השבעים הוכשר למאפיית מצות לפסח, ובצידו המזרחי נבנה תנור לבנים. לאחר כמה שנים הוסב הצריף למכון לריפוי בעיסוק, ובהמשך ננטש וחלקו עלה באש. המועצה תיעדה בווידאו את ותיקי היישוב, וכעת היא מבצעת במקום עבודות הצלה. הצריף ישמש להצגת סיפורי הראשונים ולסדנאות אומנות לילדים.

התיאטרון הפתוח בגברעם | התיאטרון הוקם בראשית שנות החמישים כמרכז תרבות אזורי ביוזמתו של ד"ר אברהם בר מנחם, חבר קיבוץ גברעם וראש המועצה הראשון של מועצה אזורית חוף אשקלון. בבנייתו של התיאטרון ניצלו את הטופוגרפיה הטבעית של המקום. בחזיתו הוקמה במה מקורה ומולה קשת ספסלי בטון. התיאטרון פעל עד שלהי שנות השבעים, ואז ננטש. משפחות חללי "צוק איתן" פנו לקרן קימת לישראל בבקשה לאתר מקום להנצחת יקיריהם. קק"ל הציעה את התיאטרון והגישה תוכנית מקיפה לאתר: שימורו כאתר תיאטרון פתוח לצד אתר להנצחת חללי "צוק איתן". הפרויקט מתבצע בשיתוף המועצה לשימור אתרים.

מחוז מרכז

טל בן נון גלז, מנהלת מחוז מרכז

בית ראשונים בקריית עקרין | קריית עקרין הוקמה על שרידי הכפר הערבי עקיר על ידי עולים מתימן ובולגריה. ביישוב נותרו רק מעט שרידים מהכפר הערבי, וצריף אחד של המעברה. המועצה המקומית יזמה שינוי של ייעוד הקרקע של החלקה שהצריף שוכן עליה והפיכתה לשטח למבני ציבור, במטרה להפוך את הצריף לבית ראשונים שיספר את סיפור היישוב. בשלב זה מסרבת רשות מקרקעי ישראל לאפשר זאת, אף שמדובר בשטח קטן של 750 מ"ר ואין אפשרות לאתר שטח חלופי בתחומי היישוב הישן.

באר לרר במרכז נס ציונה | בשכונה המערבית החדשה בנס ציונה, שכונת ארגמן, שקועים בתוך בור מגודר שרידי באר עתיקה, בריכת אגירה ובית אריזה. זהו אתר פרדס לרר, המספר את סיפור אחיזתם בקרקע של ארבעה דורות במשפחת ראובן לרר, מייסד נחלת ראובן ונס ציונה. הבאר נרכשה עם אדמות רייסלר ב-1882 על ידי ראובן לרר, מייסד נס ציונה. בנו משה חפר את הבאר עוד, עד לעומק של 25 מטרים. מי הבאר שימשו להשקיית פרדסיהם של מאיר, נכדו של משה, ושל שולמית ועזרא פורר. הבאר פעלה עד סוף שנות השבעים של המאה ה-20. - בשנת 2018 נעשו במקום עבודות שימור, אבל פיתוח השטח לא בוצע כמתוכנן, והאתר נותר סגור ומוקף גדרות, ללא אפשרות גישה או שימוש. השימור בוצע על ידי המועצה לשימור אתרים באמצעות חברת ארכו שימור ושחזור בע"מ ובתכנון משרד גרואג הראל. הפרויקט מומן באמצעות עיריית נס ציונה, ציוני דרך - אגף מורשת במשרד ירושלים ומורשת, משרד התרבות והספורט ותרומה של משפחת לרר.

מחוז תל-אביב

תמר טוכלר, מנהלת מחוז תל-אביב, נגה די סגני, רכזת תחום תכנון, מחוז תל-אביב

רחוב מקדונלד 18 ברמת גן | זה שנים ארוכות אנו נאבקים לשימור שכונת תל בנימין ברמת גן, ובפרט לשימור בית אוארבך ברחוב מקדונלד 18. במסגרת מאבקנו הוגשה לאחרונה התנגדותנו לתוכנית מפורטת שביקשה להגדיל את זכויות הבנייה במגרש של מקדונלד 18, תוך הריסת האתר ההיסטורי ופגיעה ברכס הכורכר. מורכבותו של המאבק נבעה מכך שנוסף להתנגדותנו לתוכנית שהופקדה היה עלינו להיאבק נגד תוכנית מאושרת למגרש משנת 2008, וגם במסגרתה המבנה ההיסטורי יועד להריסה. יש לציין כי כמה שנים לאחר אישור תוכנית זו הכירה עיריית רמת גן בבית כמבנה לשימור.

במסגרת ההתנגדות הצפנו את חשיבותו של האתר כפרט וכחלק ממכלול השכונה. מדובר בביתם של יואב ועדה אוארבך. עדה אוארבך לבית טולקובסקי הייתה נכדתו של י"ל גולדברג, מייסד שכונת תל בנימין, כך שביתה הוא המבנה היחיד בתחום השכונה השייך למשפחתו של מייסדה. הבית, בתכנונו של אדר' בנימין צ'לנוב, הוקם ב-1950. בסגנון "רומנטי-פרברי" האופייני לשכונה. גינת המבנה, בתכנונו של אדריכל הנוף יוסף סגל, השתרעה עד רחוב ז'בוטינסקי וכללה מערכת של בריכות, תעלות וטרסות שניזונו ממי העודף של בריכת השחייה המרכזית. בבריכת השחייה התאמנו ראשוני השחיינים בארץ, והשתכשכו בה דמויות מפתח בתולדות המדינה ודיפלומטים, ובהם פרופ' ג'יימס מקדונלד. נוסף ונדגיש כי המבנה הוא חלק בלתי נפרד ממרקם ייחודי לשימור בשכונת תל בנימין, בלב הציר המרכזי שברחוב מקדונלד, ובשל מיקומו על רכס הכורכר הוא בעל נצפות גבוהה מרחוב ז'בוטינסקי. התנגדותנו כללה ניתוח פיזי של שכונת תל בנימין, לרבות מיפוי של אתרי השימור, השטחים הציבוריים והנופיים הפרוסים בה והמערך התחבורתי שלה, וזאת כדי להבליט את חשיבותו של האתר כחלק ממרקם היסטורי ולהדגיש את הקושי התכנוני שבבנייה רבת קומות בתחומה. לאור זאת הצענו שתי חלופות תכנוניות, אך ההתנגדות נדחתה.

מחוז חיפה וגליל מערבי

אפרת פלד שדה, מנהלת מרכז המבקרים, קיבוץ כפר מסריק
אדר' נעמה נאמן מזרחי, מנהלת מחוז חיפה וגליל מערבי

הסנדלרייה בכפר מסריק | בחצר הראשונים שבקיבוץ כפר מסריק מתפתח מיזם תירותי בניהולה של אפרת פלד שדה. בשיתוף עם המועצה לשימור אתרים מקדמים בחצר את שימור המבנים משנות הארבעים - מבנים קמרונים הבנויים מלבנים אדומות. הכול החל בשנת 1932, כשחלוצים שעלו מצ'כוסלובקיה ומליטא התגבשו לקבוצה בשם "צ'כולטא", ובשנת 1938 הקימו בעמק זבולון את כפר מסריק - היישוב ה-28 של יישובי "חומה ומגדל". בהיעדר קרקע זמינה לחקלאות - בשל ביצת נעמן הסמוכה - בחרו המתישבים לבסס את כלכלתם על תעשייה ולא על חקלאות. כך הוקמו שני המפעלים הראשונים של התנועה הקיבוצית: "אסקר" - לייצור אספלט קר וצבעים (לימים

טמבור, ו"נעמן" - לייצור לבנים אדומות מאדמת הביצה ומחול. חומרי בנייה אלו שימשו באותן שנים את הבריטים, ומהם נבנו גם הבתים בחצר הראשונים. מאוחר יותר החלו לייצר במפעל לבני שמוט וכלי חרסינה פורצלן. בחצר הראשונים מוצג אוסף מרהיב של כלי נעמן פורצלן, שנחשבו כלים יפים ואיכותיים. בימים אלו אנו מסיימים את שימורו של מבנה הסנדלרייה - המבנה הראשון שנבנה בקיבוץ. הוא נבנה בשנת 1942 עבור קבוצת יתומי מלחמה שנקלטו במשק, כדי להעניק להם תנאים משופרים מאלה שהיו באוהלים ובצריפים. כשנבנו בתי ילדים נוספים עבר המבנה לשימושם של ענפי השירות - סנדלרייה, מטבח, חשמלייה ונגרייה. עד לפני כעשור עבד בסנדלרייה יצחק קראוסר. הוא הגיע אליה יום-יום לתקן תיקים ונעליים, עד שבגיל 95 תלה את הסינר וסגר את הדלת לתמיד קיבוץ כפר מסריק בשיתוף המועצה לשימור אתרים ומשרד החקלאות משמרים את המבנה, ובקרוב נחזיר לתוכו את הסנדלרייה ואת אוסף נעמן פורצלן. במסגרת השימור טופלו החלונות, הדלתות, קירות המבנה והגג.

צפון והעמקים

אורי בן ציוני, מנהל מחוז צפון והעמקים

המאפייה ההיסטורית בקיבוץ דן | תנור לבנים אדומות וצריף שצמוד לפתחו הם מכלול המאפייה ההיסטורית שנטושה זה שנים רבות. ועדת השימור בקיבוץ החליטה לקדם את החייאת האתר והמועצה לשימור אתרים נענתה ליוזמה. אדר' גלי גלעד ערכה את תיק התיעוד, משרד שפר את רונן ביצע סקר הנדסי, וקונסטרוקטור המועצה דוד שוורץ ביצע את התכנון הנדסי. השימור מתבצע במימון ציוני דרך - אגף מורשת במשרד ירושלים ומורשת ומשרד התרבות, באמצעות הקבלן אשר אדרי.

הסילו, מבנה הרפת והאורווה בכדורי

יוזמה של מנהל בית הספר כדורי רועי בר אילן להקמת מכינה קדם צבאית בתוך המבנה ההיסטורי של הרפת והאורווה התניעה תהליך תיעוד ושימור של המבנה. המועצה לשימור, במימון ציוני דרך - אגף מורשת שבמשרד ירושלים ומורשת, מבצעת תיעוד של כלל המבנה (על ידי ד"ר אסתי ינקלביץ' ואדר' ענת אסתרליס). נוסף על כך ביצעה באחרונה המועצה לשימור, באמצעות צוותי השימור שלה, שימור של מגדל הסילו הצמוד למבנה הרפת.

כנסיית אלוני אבא | בנייתו של המבנה המרכזי והבולט בקולוניה הגרמנית ולדהיים (כיום אלוני אבא) החלה בשנת 1914 והסתיימה בשנת 1921. הייתה זאת הכנסייה האוונגליית היחידה שנבנתה במושבות הטמפלרים. מתכננה היה אוטו לוטס. בשנותיה הראשונות של המדינה שימש המבנה בית קהילה לתושבי אלוני אבא, אולם זה שנים הוא נטוש וסגור. בהמשך לסקר הנדסי של משרד שפר-רונן מהנדסים התגלה כי המבנה רעוע מאוד, ותושבי אלוני אבא והאגודה החקלאית המקומית התגייסו להצלתו. אדריכל ברני לודמיר מהמושב הכין תיק תיעוד מאלף ותכנון להחייאת המבנה (הנדסה: שפר את רונן) כך שישמש לאירועי תרבות קטנים של הקהילה המקומית. שגרירות גרמניה בישראל מימנה את ביצוע עבודות ההצלה, וגם המועצה לשימור אתרים התגייסה ואיגמה לכך תקציב ממשרד התרבות. את עבודות ההצלה ביצעה חברת ארכו שימור ושחזור בע"מ.

מחוז מיעוטים

ארנון חפץ, מנהל תחום שימור פיזי

באר האנטיליה בכאבול | באר האנטיליה השוכנת בכניסה ליישוב כאבול שבגליל המערבי היא אחד המיזמים החשובים במחוז מיעוטים. זוהי באר היסטורית שחלקה הפנימי חצוב בסלע, בדומה לבורות מים, ואילו חלקה העליון בנוי מאבני גיר. עומקה של הבאר הוא 19 מטרים, ומעל פיה יש מעקה שגובהו כארבעים סנטימטרים. מהאנטיליה זרמו המים דרך תעלה לבריכה, וממנה לשוקת. עודפי המים מהאנטיליה נשפכו לתעלה, וחזרו בה אל באר. המועצה לשימור אתרים קיבלה על עצמה את מיזם שימור הבאר בניהולו של ארנון חפץ, מנהל תחום שימור פיזי במועצה, ובאמצעות חברת ארכו שימור ושחזור בע"מ. ראשית בדקנו את מצב הבאר. בפתחה מצאנו חריצי חבל, עדות לכך שבמקור לא הייתה זו באר אנטיליה אלא באר קדומה יותר שהמים נשאבו ממנה באופן ידני באמצעות חבל. בד בבד מצאנו את תוואי ההליכה של החמור, ועדויות נוספות לכך שבשלב מתקדם יותר אכן הייתה כאן באר אנטיליה, אף שמנגנון האנטיליה לא נמצא. בהמשך עשינו בתוך הבאר סקר הנדסי כדי לבדוק אם יש בה התמוטטות, סדקים או גזים רעילים, בעיקר רדון. אחרי הבדיקות ניגשנו לעבודה. שיקמנו את פי הבאר, שגובהה כמטר וחצי מפני השטח, ואת מדרגות העלייה אליה. במהלך שיקום השוקת מצאנו בה טיח מקורי שגילו 150-200 שנה, והוא אופייני לבורות מים. בפיתוח השטח טיפלה קרן קימת לישראל, והיא אף מימנה אותו. אנשיה הפכו את המקום לגן פתוח ובו שבילים ופינות ישיבה. בהמשך התחלנו לטפל בשיקום מנגנון האנטיליה. שחזור המנגנון מתבצע במסגריית בנבנישתי, ובסיומו נתקין

אותו במקום. למימון המיזם שותפים ציוני דרך - אגף מורשת במשרד ירושלים ומורשת, המועצה המקומית כאבול והמועצה לשימור אתרים. אדריכל הפרויקט הוא אילן קדר, והמהנדס דוד צור תכנן את האנטיליה. בתום העבודות ייהנו המבקרים מהפארק, ובתיאום עם המועצה המקומית יוכלו אף להתנסות בשאיבה מהבאר.

סיורי מורשת

עודד גטרוייר, מנהל סיורי מורשת

קודקוד שדר כאן 3ב'

רות... המשך...

קודקוד: אין לנו יותר סוכריות כבודות

קרב הגבורה של פלוגת ונוס מגדוד 74 בדרום רמת הגולן

במלחמת יום כיפורים | פרשות מור"ק (מורשת קרב) רוויות בדרך כלל בתיאורי קרבות גדולים, מהלכים צבאיים, מפקדים, זירת האירועים וכו'. בסיור שהתקיים בשבת, 22 בדצמבר 2018, ברמת הגולן חוינו חוויה אחרת. הפעם התמקדנו בסיפורו של צוות טנק אחד שעמד בודד מול נחשולי השריון הסורי ושרד. התחלנו בעין זיוון, שם ביקרנו בבקתות רועים ששומרו בסיוע המועצה לשימור אתרים. משם המשכנו לאורך הצייר המוליך מנפח אל תל פארס (כיום תל זוהר) וממשיך לתל א-סאקי, שאליו נסוג הצוות של טנק 3ב' ושם כותר על ידי הסורים. את הסיור הדריך מפקד טנק 3ב', אז סמל ניר עתיר, חבר קיבוץ אפיקים. הסיור לווה במפות ובהקלטות אותנטיות של מערכת הקשר במהלך הקרב. בדיעבד התברר שחלק מהפקודות שהועברו בה היו שגויות, וחלקן נכונות ומוצלחות. הסיפור היה מרתק, וקשה לדמיין שאכן התרחש במציאות.

מחלקת הסיורים מפעילה סדרת סיורים בימים חמישי, שישי ושבת, ומציעה סיורים גם לקבוצות מאורגנות

מגופים כגון מועדוני "צוות" וארגון גמלאי תל-אביב יפו.

פרטים על הסיורים מופיעים באתר המועצה www.shimur.org.il, להתאמת סיורים לקבוצות נא לפנות אל עודד גטרוייר, טל' 052-3689605

ממגדל אנטנות ובית דואר ישן למוזיאון המייסדים

ד"ר אסתי ינקלביץ, החוג ללימודי ישראל, אוניברסיטת חיפה

במסגרת ההכנות להקמת מוזיאון המייסדים, ביוזמתה של שרת התרבות והספורט ח"כ מירי רגב, ביישובים שונים ברחבי הארץ מתועדים האתרים שבהם הם אמורים לקום. המאמר שלהלן מציג תיעוד שביצעתי לשניים מהמבנים המיועדים: במגדל העמק - מגדל מים שנבנה בשנות השמונים, ובבית שאן - בית הדואר המנדטורי. התיעוד חשף סיפורים מקומיים. האחד - של מיזם תיירותי שכשל, והאחר - מבנה שתפקד כבית דואר משנות השלושים ועד שנות השישים של המאה שעברה.

מגדל העמק

בספטמבר 1952 החלה בנייתה של מגדל העמק, סמוך לחורבות הכפר הערבי מוג'ידל. בדצמבר 1952 אוכלסו בה יוצאי המעברות רמת ישי ושימרון בצרפים, ובאפריל 1953 אוכלסו משפחות נוספות בשיכונים. המבנה שנבחר למקם בו את מוזיאון המייסדים הוא מגדל המים בשכונת נוף העמק.

מגדל מים או מגדל בבל | המיזם התיירותי "מלון מצפה העמק" יצא לדרך בשנת 1979.

האדריכל אילן להב תכנן עבור קבוצת היזמים עדן ושות' את המלון והמגדל המתועד, שנועד לספק מים לשכונה "נוף העמק", ושולבה בו מסעדה מסתובבת. שילוב רעיוני זה היה פרויקט ראשוני וייחודי בארץ. מיקומו של המגדל ברום של 293 מטרים ותוספת המגדל הבנוי מקנים, מטבע הדברים, נקודת תצפית מרהיבה ביופיה בהיקף של 360 מעלות: מדרום עמק יזרעאל, ממערב הרי הכרמל, מנשה ואפרים, ממזרח התבור והרי נצרת, ומצפון הרי נצרת. כל המרחב פרוס על כף היד. בדומה למגדלי מים אחרים נבנה המגדל מבטון חשוף. האדריכל ביקש לשוות למבנה חזות מיוחדת באמצעות פתחי חילון עגולים ומרובעים. בחלק העליון תוכננו חלונות רחבים שיאפשרו צפייה בנוף הפתוח בכל הכיוונים. בשנת 1981 התבקש הקיבוץ הארצי להושיט יד "למפעל תיירות זה, שהוא מיוחד במינו בחבל ארץ שאינו מפותח מבחינות אלה". הקיבוץ הארצי נכנס להרפתקה על רקע ימי האינפלציה הדוהרת של שנות השמונים ראשונות, חיפוש נתיבי השקעה שיניבו תשואה ראויה. בשנת 1985 הושלמה בנייתו של מגדל המים, אך חלקו העליון נותר חשוף ופתוח. אי סדרים הובילו לכישלון המיזם התיירותי. המסעדה והמצפור לא הוקמו; המלון פעל תקופה קצרה בלבד, ומשמש כיום את ישיבת נחלת ישראל. משנת 2004 פסק המגדל לתפקד כמגדל המים השכונתי, וכיום הוא משמש בסיס לאנטנות שונות, הממוקמות על גגו.

בית שאן

בית שאן מיושבת ברציפות מראשית התקופה הכלקוליתית (כ 4000- לפנה"ס) ועד ימינו. בימי המנדט הבריטי הייתה ביסאן עיירה ושימשה כבירת הנפה. העיר נכבשה במלחמת העצמאות, וביוני 1949 יושבה מחדש בשמה הקדום - בית שאן. בשנות החמישים והשישים, במסגרת העלייה ההמונית, הובאו אליה עולים חדשים מעיראק, מאיראן, מרומניה ומצפון אפריקה. המבנה שנבחר להקים בו את מוזיאון המייסדים הוא בית הדואר המנדטורי.

בית הדואר | בימי המנדט היו סמכויות הדואר בידי המנהל הכללי של הדואר, אשר היה כפוף לנציב העליון. בתי הדואר היו סמל שלטוני, חלק ממדיניות הפיתוח של התשתית הארצית. בחודש מרץ 1934 הוחלט במחוז נצרת כי בית הדואר שפעל בביסאן אינו מתאים עוד לייעודו, והתקבלה החלטה להקים בית דואר חדש. המסמך הראשוני מתייחס לבנייה של מבנה דו-קומתי מאבן בזלת שחורה ובעל גג שטוח שיוקם סמוך לבית הספר לבנות, לשוק העירוני ולסראיה. את המבנה תכננה המחלקה לעבודות ציבוריות, ובפועל הוא נבנה מאבן גיר מסותתת. המבנה מאופיין במגוון סגנונות ארכיטקטוניים המשלבים בין מזרח למערב - סגנון אירופי המשלב מאפיינים מהבנייה הערבית ורכיבים מודרניים. במהלך עבודות הבנייה נחשף מתחת למבנה המיועד מבנה מהתקופה הרומית, ובו ממצאים מגוונים, כתובת יוונית, קבר פיר ועוד. מאוחר יותר נחשף במקום סמוך גם מפעל לסוכר. ביוני 1935, עם סיום הבנייה, מסרה המחלקה לעבודות ציבוריות את המבנה למחלקת הדואר, ומנהל בית הדואר עבר עם משפחתו להתגורר בקומתו העליונה. במהלך המרד הערבי היה המבנה יעד למתקפות, ובעקבות האירועים הרס הממשל המנדטורי את כל המבנים שהיו בחזיתו. בשנות הארבעים הוקם בשטח שפונה הגן העירוני. בשנת 1945 שופץ הבניין, והדואר חזר לפעול במקום. לאחר קום המדינה המשיך המבנה לשמש כבית הדואר, עד לבנייתו של בית דואר חדש בשנת 1966 לימים פעלו במבנה גופים שונים, עד שהתפנה. כיום פועל במבנה מוזיאון בית שאן לארכיאולוגיה, תרבות ומורשת.

המעבדה לחדשנות במורשת

צוות מחלקת חינוך ואתרי מורשת

בימים אלה אנו מקימים את המעבדה לחדשנות במורשת, שמטרתה לקדם פרויקטים בתחום אתרי המורשת באמצעים טכנולוגיים. המעבדה הוקמה ביוזמת ברוך ניב, שניהל את מוזיאון התקשורת במרכז הבינתחומי בהרצליה. **"אבני דרך - הפודקאסטים של אתרי המורשת"** הוא הפרויקט הראשון שיצא לדרך, ובמסגרתו הוקלטו עשרים הסכתים ("פודקאסטים") ובהם ראיונות עם אנשי תוכן, מנהלי אתרים, אנשי עֵדות ועוד מאתרי המורשת. אפשר להאזין להסכתים באתר האינטרנט של המועצה לשימור אתרים. פרויקטים נוספים במסגרת המעבדה לחדשנות במורשת הם כתיבת תכנים ברשתות חברתיות, צילום וטיפוח מאגר תמונות חופשיות בנושא שימור, עריכת תכנים לוויקיפדיה ועוד. המעוניינים להתנדב באחד מהפרויקטים או להציע כיוונים נוספים מוזמנים לפנות לרכזת המתנדבים בפרויקט סוניה צ'סנין, שעם פרישתה מניהול מרכז המבקרים שרונה הקריה החלה להתנדב במועצה, בדוא"ל: soniachesnin@gmail.com

הנגשה קוגניטיבית

צוות מחלקת חינוך ואתרי מורשת

תחום החינוך ממשיך לקדם את הנגשת התוכן באתרי המורשת, נושא שהוא חשוב וערכי. כיום החוק דורש ממקומות ציבוריים, ובהם אתרי המורשת, להיות מונגשים פיזית ולתת שירות מונגש לאוכלוסיות עם מוגבלות, אך אין בו מענה ותקציבים כדי לסייע בהתאמות הנדרשות באתרים על פי החוק. זה כמה שנים אנו פועלים להעלאת המודעות לנושא

ולחשיבותו ומעניקים הכשרה מקצועית, אך יש צורך במענה נרחב יותר. על כן הקמנו פורום מקצועי לקידום ההנגשה באתרי המורשת, שחבריו הם אנשי מקצוע מתחום ההנגשה, מנהלי אתרי מורשת, נציגי אגף מורשת במשרד ירושלים ומורשת ביוני 1935, עם סיום הבנייה, מסרה המחלקה לעבודות ציבוריות את המבנה למחלקת הדואר, ומנהל בית הדואר עבר עם משפחתו להתגורר בקומתו העליונה. במהלך המרד הערבי היה המבנה יעד למתקפות, ובעקבות האירועים הרס הממשל המנדטורי את כל המבנים שהיו בחזיתו. בשנות הארבעים הוקם בשטח שפונה הגן העירוני. בשנת 1945 שופץ הבניין, והדואר חזר לפעול במקום. לאחר קום המדינה המשיך המבנה לשמש כבית הדואר, עד לבנייתו של בית דואר חדש בשנת 1966 לימים פעלו במבנה גופים שונים, עד שהתפנה. כיום פועל במבנה מוזיאון בית שאן לארכיאולוגיה, תרבות ומורשת. ושותפים נוספים. מטרת הפורום היא לקיים דיון וחשיבה משותפת לצורך קידום המטרה. הפרויקט המשותף עם עמותת לטם להנגשה קוגניטיבית מתקדם. במסגרת פרויקט זה הונגשו קוגניטיבית שישה אתרים. נערכו בהם סקרי נגישות שירות ותוכן, נכתבו שלושה מערכי הדרכה ללקויי שונות, הועברו ימי השתלמות לצוותי האתרים ולמדריכים, ונעשה פישוט לשוני לחומרים כתובים ותיאור קולי לסרטי האתר. חמישה אתרים נמצאים בתהליך דומה. בנוסף, נוצר שיתוף פעולה גם עם עמותת אקי"ם, ובמסגרתו נבחרו חמישה אתרי מורשת שעברו הנגשה קוגניטיבית להיכלל בסל פעילויות הפנאי של העמותה. נוסף על אלו בנינו ערכת הנגשה שכוללת עזרים טכניים ועזרים תוכניים, והאתרים יכולים לקבל אותה בהשאלה ולהשתמש בה לצורכי הנגשה.

מהו סגנון הבאואהאוס והאם הוא בכלל קיים?

אדר' מיכאל יעקובסון*

הבאואהאוס אינו סגנון. אף שהצליח להשתרש כשם נרדף ל"סגנון הבינלאומי", או בכלל לאדריכלות מודרנית, כזו שהיא נטולת קישוטים ובדרך כלל נטולת סממנים מקומיים, הרי אין מדובר בסגנון, אלא בשמו של בית ספר גבוה ללימודי אומנות, עיצוב ואדריכלות שפעל בגרמניה בין שתי מלחמות העולם וזכה לתהילת עולם. השנה מציינים בגרמניה ובמקומות אחרים בעולם מאה שנים להקמתו, וזו הזדמנות לצלול לתולדותיו ולהשפעותיו.

מעשה אמרו: סגנון בינלאומי

שמו של "הסגנון הבינלאומי" נקבע בעקבות תערוכה שנשאה את אותו השם והתקיימה ב-1932 במוזיאון לאומנות מודרנית בניו יורק. הסגנון, כפי שזיהו אוצרי התערוכה, דגל בקדמה נטולת סממנים מקומיים, ושאיף להטמיע טכנולוגיות בנייה וחומרים חדשים. האדריכלים המודרניים היו הראשונים שבנו בניין משלד של קורות ועמודים - מהלך מהפכני של ממש, שדחק את שיטת הבנייה המסורתית. זו התבססה על קירות כבדים שנושאים את כל כובד משקלו של המבנה, ומשום כך לא ניתן לפעור בהם פתחי חלונות רחבים, שלא לומר מסכי זכוכית. פריצת הדרך הזאת שינתה את עולם האדריכלות עד עצם היום הזה, וגורדי השחקים הנוסקים לשחקים ממשיכים לשקף אותה ביתר שאת. בעיר חדשה כמו תל-אביב, שהוקמה רק ב-1909 וזכתה לתנופת בנייה אדירה בתחילת שנות השלושים, אימצו התושבים את האדריכלות המודרנית בגיבויה המלא של מחלקת ההנדסה העירונית. גם בפריז, בלונדון ובברלין פוגשים כיום אדריכלות מודרנית, אלא ששם היא נטמעת בין סגנונות בנייה מוקדמים ומאוחרים יותר. ואף שאיכותה וחשיבותה גבוהות יותר - וגם התחזקה שלה, כמעט מיותר לציין - קשה למצוא בכל אותן ערים רצף כה קוהרנטי כמו בתל-אביב, ועוד כזה שניסה להתאים עצמו לאקלים המקומי. חיפה אינה נופלת מאחותה הדרומית בעושר של מבני הסגנון הבינלאומי, בעיקר בשכונת הדר הכרמל. אלא שהזנחה פושעת מצד התושבים ומצד הרשות המקומית, וכן שוק נדל"ן חסר מודעות, החמיצו את האפשרות למנף את חיפה בעזרת נכסיה המרשימים. אולי כעת, תחת הנהגה טרייה, יראה סוף סוף השינוי. לסגנון הבינלאומי היו אין-ספור תת-זרמים, אך הבאואהאוס דווקא לא היה אחד מהמובהקים שבהם. היה זה בית ספר גרמני, אחד מני רבים שלימדו בהם אומנות ואומנות. הסיבה לשאילת שמו של המוסד לסגנון הייתה עיצובו של הבניין ששימש את הבאואהאוס, תוכנן במיוחד עבורו והיה יצירה מובהקת בסגנון הבינלאומי. סמוך לו נבנו מבנים נוספים שתכננו מורי המוסד ובוגריו בסגנון דומה. גם מהלכים מיתוגיים הם שהובילו לחיבור ההדוק בין באואהאוס ומודרניזם, קשר שכבר אי אפשר להפריד או לנתק וקיבל משמעות אחת.

עלייתו ונפילתו של הבאואהאוס

ראשיתו של המוסד המיתולוגי נעוצה במשבר הגדול שגרמניה הייתה שקועה בו לאחר מלחמת העולם הראשונה, המלחמה הקשה שפרצה מתוך גשוג חסר תקדים בתולדות האנושות בתחומי הטכנולוגיה, התרבות והחברה. כל אלה הובילו אדריכלים ומעצבים לנסות ולמצוא פתרונות שישפרו את איכות חייהם של בני האדם, ללא הבדלים כמו מעמד ומיקום גיאוגרפי. ואלטר גרופיוס, אדריכל ברלינאי בן 36 שהתפרסם לא רק הודות להישגיו האדריכליים אלא גם הודות

למאמרים חדשניים שפרסם, הוזמן לעיירה ויימאר שבמרכז גרמניה כדי לעמוד בראשו של בית ספר חדש ללימודי אדריכלות. פירוש השם "באוהאוס" בעברית הוא "בית הבנאים".

השם מרמז על מהות המוסד כמקום שלומדים בו אדריכלות, אך שבפועל עד לשנת 1927 לא הייתה בו מחלקה מסודרת ללימודי אדריכלות. שיטת הלימוד הייתה מתוחכמת ומורכבת, וכללה כמובן קורסים בתחומים שונים ומגוונים, כולל בתחום התכנון. לבד ממורים-כוכבים הצליח המוסד למשוך תלמידים כישרוניים, ואלה הצליחו להפוך לדמויות משפיעות בכל רחבי הגלובוס. האדריכלים אריה שרון ושמואל מסטצ'קין, שלמדו בבאוהאוס בשנות השיא שלו, היו לדמויות משפיעות בתחומי חייהם של רבים מאזרחי ישראל. השמרנות שאפיינה את אורח חייהם של תושבי ויימאר לא היטיבה עם הבאוהאוס, שרוב תלמידיו ומוריו היו חדורי מודעות פוליטית סוציאליסטית ותפיסת עולם חופשית ומשוחזרת. החיכוכים בין תושבי העיירה לבין המוסד היו בלתי נמנעים. הידרדרות היחסים בין התושבים לבאוהאוס הובילה לסגירת המוסד בוויימאר ולהעקפת פעילותו לעיירה אחרת - דסאו, שהתאפיינה בפתיחות גדולה יותר ובנכונות לתמוך במוסד בנדיבות. יותר מזה, לגרופיוס נמסרה חלקת אדמה בקצה העיר וניתנה לו הרשות לתכנן ולהקים בה בניינים חדשים שישרתו את הבאוהאוס, וכן מתחם נפרד למגורי מורים. גרופיוס תכנן סדרה של מבנים צמודים זה לזה, שלכל אחד מהם עיצוב וממדים שונים ויחד הם יוצרים מתחם אחיד ומורכב שמשולבת בו מערכת תנועה מתוחכמת. תכנים בין אנשי הסגל במוסד ועם גורמים נוספים הובילו את גרופיוס לפרוש מהנהלת הבאוהאוס. את מקומו תפס האדריכל האנס מאייר, אך גם הוא לא נותר זמן רב בתפקיד, ובניסיון לשמור על המשך קיומו של המוסד הוזמן אליו בכיר האדריכלים המודרניים בגרמניה - לודוויג מיס ון דר רוהה. המפלגה הנאצית, שכבר תפסה עמדות כוח, דאגה להצר את צעדי המוסד, וב 1932- הוא נאלץ לעזוב את משכנו בדסאו ולנדוד לברלין. שם, אחרי פעילות קצרה, הוא סגר את שערו. מרבית המורים והתלמידים בחרו לעזוב מרצון, או שנסו מגרמניה והתפזרו בכל העולם. הבניין בדסאו ננטש ונבזז, ועבר גלגולים שונים לאורך השנים. לקראת סוף המאה ה-20 עבר חידוש יסודי ופתח את שערו מחדש, הפעם כמוסד המתמקד בעיקר במחקר. במבנים חדשים הסמוכים לו הוקם מוסד אקדמי ללימודי אדריכלות.

הבאוהאוס פורץ גבולות של זמן ומקום

לחיסולו של הבאוהאוס בידי הנאצים היה מקום חשוב בהפיכתו למוסד מיתולוגי שגבר על כל המוסדות האחרים בתחום שפעלו בעולם והיה למיתוס ולשם נרדף לסגנון הבינלאומי. סגירתו הובילה את תלמידיו, מוריו ומנהליו, לעזוב את גרמניה ולהתפזר ברחבי העולם, והם הוסיפו ויישמו את שלמדו בבאוהאוס במקום מושבם החדש. חלקם אף ייסדו מוסדות שאימצו את אותן שיטות ההוראה. בירושלים, למשל, נפתח מחדש "בצלאל", לאחר שלא פעל במשך יותר מעשור. לתפקיד המנהל התמנה הצייר מרדכי ארדון, שהיגר לארץ לאחר שהשלים שנים אחדות קודם לכן את לימודיו בבאוהאוס. גרופיוס ומיס ון דר רוהה היגרו לארצות הברית. שניהם עשו שם חיל, נהנו מהערצה וזכו למעמד גבוה מזה שזכו לו בשעתו בגרמניה. הזדמנות לסגירת מעגל ניתנה לגרופיוס באחרית ימיו: ב 1964- הוא הוזמן לחזור לבאוהאוס. אומנם המוסד כבר לא היה קיים, אך הוא תכנן לכבודו את מבנה הארכיון במרכז ברלין. גרופיוס לא הספיק לראות את הבניין בהקמתו, ואת המלאכה השלימו תלמידיו-שותפיו.

במסגרת שנת המאה לבאוהאוס צפויים להיפתח בגרמניה שני מוזיאונים גדולים שיוקדשו לבאוהאוס, למורשתו ולערכיו. האחד יפתח באביב בוויימאר, והשני ייפתח בסתיו בדסאו. הארכיון בברלין ישופץ, ולצידו יקום מוזיאון שלישי, אם כי רק בעשור הבא. מי שיעדיף להישאר בישראל ויכול ליהנות מתערוכה שתוצג במוזיאון תל-אביב לאומנות ותוקדש לבאוהאוס. התערוכה תתמקד, בין השאר, בבוגרי אותו מוסד מיתולוגי שבחרו להגר לארץ ישראל ולהותיר בה את חותמם.

תוכנית הרכבל לעיר העתיקה בירושלים:

אי הבנה בסיסית או "אחריי המבול" בשיטת הקיסר נרון

ד"ר יעקב ניר, גיאולוג, חוקר ההתיישבות היהודית בקפריסין*

לאחרונה עלתה שוב על הפרק תוכנית הרכבל המוליך לעיר העתיקה בירושלים. התוכנית הנוכחית אינה הראשונה שהוכנה לרכבל בירושלים. עוד בשנת 1931, עם חתימת החוזה בין משה נובומייסקי מי שיזם את ניצול אוצרותיו הכימיים של ים המלח וראש חברת האשלג לבין ממשלת בריטניה התחייבה האחרונה לאשר תוכנית להקמת רכבל שיוליך את מוצרי האשלג

מצפון ים המלח אל תחנת הרכבת הירושלמית בשכונת אבו טור. מסיבות שונות התוכנית לא בוצעה, ורק באמצע שנות השלושים "התעוררה" מחדש. להלן סיכום הדיונים שהתקיימו בסוגיה בין ירושלים ללונדון, כפי שהם מופיעים בתיקי חברת האשלג בארכיון הלאומי הבריטי.

חברת האשלג הארץ-ישראלית מיסודו של משה נובומייסקי חתמה ביום 1 בינואר 1930 על חוזה רב-סעיפים עם ממשלת בריטניה. הנציב העליון הבריטי באותה עת היה סר ג'ון צ'נסלור . Chancellor החברה קיבלה זיכיון לניצול אוצרות הימה, ואחד הסעיפים בהסכם זה (iii/25) כלל בניית רכבל "מים המלח לעבר תחנת הרכבת הנמצאת מחוץ לירושלים, או לעבר רכבת העמק לבית שאן, או לנקודה אחרת בקו רכבת זה." הבעיה של חברת האשלג הייתה בשינוע האשלג במשאיות מאזור קליה ועד לירושלים, שממנה הובל האשלג בקרונות רכבת לנמל חיפה. הפרשי הגובה בין קליה לירושלים - כ-1,200 מטרים - הציבו קושי בפני המשאיות של אותה תקופה.

מיזם הרכבל לא התקדם, אם כי בשנת 1936 עלה הנושא שוב לדיון, והפעם בפנייה אל הנציב החדש סר ארתור ווקופ Wauchope אף שכבר ניתנה התחייבות ממשלתית לכך, ווקופ התנגד מאוד למיזם וטען שאל לה לבריטניה לעורר התנגדות בינלאומית של כל הגורמים הדתיים ושל האגודות ההיסטוריות של העיר הקדושה. הוא סבר כי על הממשלה לדאוג לכך שמסלול הרכבל, אם יותקן, יהא מנותק מירושלים ולא קשור כלל אליה, אחרת "כל העולם הדתי יגנה אותו." שר המושבות ויליאם אורמסבי-גור (Ormsby Gore) התייחס גם הוא לנושא: "לגבי החומר שעליו אני מסתמך, אני מאוד משוכנע שאפילו עם ההצעות המשופרות שהחברה הראתה, הרכבל יהווה מפגע חזותי ויגרום לתגובות שליליות בעולם. כל עוד זה המצב, לא הממשלה ולא החברה יכולים להתעלם ממנו. כל עוד החברה אינה מסוגלת להשביע רצונו של הנציב העליון ולהוכיח שדעותיו אינן מבוססות, אני תומך בסירובו לאשר את המיזם."

אולם המשא ומתן לא התקדם, ורק באמצע שנת 1939, חודשים אחדים לפני שהחלה מלחמת העולם השנייה, החליט נובומייסקי, וביתר שאת, לנסות ולממש סוף-סוף את תוכנית הרכבל. בין היתר נעזר בלורד לייטון Lytton שישב בלונדון והיה יו"ר סניף חברת האשלג באנגליה. באותה עת בוערת ברור היה לכולם כי האשלג והברום הם מוצרי מלחמה בסיסיים, ונוסף לצורך בשינועם המהיר לבריטניה עלתה גם דרישה להגדלת התפוקה. משום כך חפצה החברה, בין היתר, להגדיל את כושר ההסעה של האשלג.

בפני ממשלת המנדט וחברת האשלג עמדו ארבע אפשרויות לשינוע האשלג: (1) רכבל לירושלים – (2) Road Train ; קטר בעל גלגלי גומי הגורר אחריו קרונות על כביש אספלט אפשרות שהוצעה רק בשנת 1937 (3); כביש משופר לעבר בית שאן, או רכבל באותו תוואי; (4) סלילת כביש "לכל מזג אוויר" מבאר שבע אל דרום ים המלח.

האפשרות היחידה שנראתה מעשית לכאורה הייתה הרכבל, בעיקר עקב בעיות תקציביות של הממשלה במימון כביש (או רכבל לבית שאן), ובעיות טכניות קשות שהיו כרוכות בסלילת הכביש מאזור כורנוב לעבר דרום ים המלח. אולם אף שהרכבל היה האפשרות הנבחרת, לכאורה, ואף היקרה, היו בה לא מעט ליקויים, ובעיקר - פגיעה נופית בעיר העתיקה, הקדושה לשלוש הדתות. גם סלילת הכביש לדרום ים המלח נבדקה והוחלט לבטלה עקב אילוצים טופוגרפיים, אקלימיים וביטחוניים. נראה היה כי לבניית הרכבל יהיו כמה השלכות שליליות: (1) פגיעה במקומות הקדושים לשלוש הדתות; (2) הפרת האיזון הנופי של העיר; (3) צורך בשטחי אחסון גדולים באזור תחנת הרכבת, שיבואו על חשבון שטחים חיוניים. לורד לייטון טען כי שעה שהחווה נחתם גבולותיה המוניציפליים של ירושלים עדיין לא נקבעו. הם שורטטו רק שנה לאחר מכן, בשנת 1931. תחנת הרכבת הייתה אפוא אז מחוץ לגבולות העיר. אולם כעת מסלולו של הרכבל אמור להסתיים בתחומי התחנה הקיימת, שकेת נמצאה כבר בתוך העיר, והתברר כי מיקום הפריקה של האשלג מהקרונות יפגע קשות במרקם הסביבתי. לחיזוק עמדתו המשיך לייטון והזכיר (ב-3 בינואר) 1940 כי ב-14 במאי 1937 התקיים דיון בסוגיית הרכבל בהשתתפות הנציב העליון ווקופ והיועץ הממשלתי לתכנון עיר הנרי קנדל (Kendal). המודל שהוכן הראה במפורש כי הרכבל אמור לעבור בוואדיות ובמרחק רב מבתי הערבים שזה עתה נבנו, וכן הרחק מנבי מוסא, כדי שלא לפגוע ברגשות המוסלמים. הוא ציין גם כי "הקו לא ייראה מארמון הנציב" (ראו המפה המצורפת). בהגיעו לאזור התחנה יעבור הרכבל במנהרה מתחת לדרך בית לחם (ליד מנזר סנט קלייר), המשיך לייטון. הוא ציין כי משרד המלחמה מבקש להגביר את הייצור, והכמויות המיועדות עלולות להוות מעמסה כבדה על כביש יריחו-ירושלים, ומכאן החיוניות שבמיזם. הוא הוסיף כי ניתן יהיה להאריך את טרמינל הרכבל לבית צפפה או אפילו לבתיר! אולם הנציב העליון טען כי גם כאן הוא יהווה מפגע נופי אדיר, ויאלץ לעבור בתוך שכונת תלפיות, בבית צפפה, סמוך לבית לחם ועל גבי קרקעות שהן רכוש כנסיות. בתשובה טען לייטון כי קו הרכבל יהא מוצנע בקפלי ההרים ולא ייראה משום בניין בעל חשיבות נופית. אולם תגובת השלטונות הייתה חד-משמעית: לא ייתכן לאשר קו רכבל בתוואי הנוכחי, ולו גם בתוואי המוארך.

"איננו יכולים בשום מקרה להרשות לעצמנו [על אף התחייבויותינו] להקים רכבל שיכער את הארץ]...
וכן אל לנו לאשר את המיזם ואפילו רק עקב בעיות אסתטיקה ונקודות סנטימנטליות", כתב בשנת 1939 הרולד מקמייקל (MacMichael) הנציב העליון החדש, והמליץ לשר המושבות מלקולם מקדונלד לבטל את המיזם.

שימור בארץ ומעבר לים

תמר טוכלר, מנהלת המחלקה ליחסים בינלאומיים

תערוכה וכנס השימור הבינלאומי ה-4 בתיאטרון הבימה

יותר מאלף איש השתתפו בתערוכה ובכנס השימור הבינלאומי שהתקיימו בתיאטרון הבימה בתל-אביב ב-12 בדצמבר 2018; תערוכת השימור בתל-אביב היא חלק מתופעה עולמית של תערוכות שימור, וכמוה מתקיימות תערוכות בלונדון (שבפריז) צרפת, בלייפציג (גרמניה), בפרארה (איטליה) ובניו יורק (ארצות הברית). מדובר בפלטפורמה חשובה ויחידה מסוגה המאגדת יחדיו את כל הארגונים, הגורמים והגופים העוסקים בשימור, מעודדת שיתופי פעולה והעברת ידע בין בעלי עניין בתחום, ותורמת להעלאת רמת השימור. יחודו של האירוע הוא בפנייה לקהלים חדשים ומגוונים - שלא כמו בכנסי השימור האחרים המתקיימים בארץ ומיועדים לקהל המשמרים בלבד - קהלים הנוגעים בדרך כזו או אחרת בתחום השימור. וכך לצד משמרים, בעלי מלאכה, מומחי שימור, אדריכלים ואדריכלי שימור, אנשי רשויות התכנון ופעילי ציבור, מוזמנים לתערוכה ולכנס גם יזמים, מהנדסים, קבלנים, חברות ציבוריות, ספקים, פקחים, מנהלי פרויקטים, משפטנים, שמאים, אנשי אקדמיה, נספחים כלכליים ונספחי תרבות בשגרירויות השונות ועוד. זוהי כיום הפלטפורמה הגדולה ביותר בישראל לנושא השימור.

התערוכה התקיימה במשך כל שעות היום בחלל הציבורי של התיאטרון, והשתתפו בה עשרות חברות, ארגונים וגופים המתמחים בשימור ובבנייה ירוקה. באי הכנס ביקרו בביתנים השונים, צפו במצגות וקיבלו חומרים על שלל הטכנולוגיות, המוצרים והשירותים הקיימים בתחום. השנה הוקדש הכנס לשימור כחלק מתכנון בר קיימא. הפקתו לוותה בוועדת היגוי מקצועית שהייתה אחראית לבחירת התכנים ומרצי הכנס. כמדי שנה גייסנו את מיטב המומחים, האדריכלים והמשמרים מישראל ומרחבי העולם, ואלו הציגו מגוון רחב של טכנולוגיות ופרויקטים מרתקים של שימור והתחדשות עירונית. בין המרצים המובילים בלטו מומחים מפורטוגל, מבלגיה ומאיטליה, שהציגו מקרי מבחן שיכולים לשמש מקור השראה לתהליכים דומים בארץ. השנה השתתפו בתערוכה ובכנס יותר מ-500 נציגי רשויות התכנון ברמה המקומית, המחוזית והארצית, ואנו רואים בכך הישג חשוב. הן משום שזוהי עדות להיקף העניין של הרשויות בעיסוק בנושא השימור, הן בשל ההזדמנות שניתנת למספר כה רב של מקבלי החלטות מקצועיות לקבל מידע מרוכז שיכול להשפיע על מפת השימור בשנים הקרובות. את הפקת התערוכה הוביל ינון הכהן, מנכ"ל חברת אייקון; את הכנס יזמה המחלקה ליחסים בינלאומיים במועצה לשימור אתרי מורשת בישראל, בליווי ועדת היגוי מקצועית ברשותו של עמוס ערן.

אתר התערוכה: shimurmiv.co.il

מחנות שימור בצרפת: מסע בין אתר לטירה

בין התאריכים 8 ל-14 באפריל 2019 התקיימה סדנת השימור העשירית של פרויקט "מסע בין אתר לטירה" בטירה בכפר ברזי לה סק Berzy Le Sec שבצפון צרפת. הסדנה נמשכה כשבוע וכללה התנסות במלאכות השימור המסורתיות ובהן סיתות אבן, נפחות, ויטראז'ים ועוד. בד בבד החל פרסום וגיוס מועמדים צעירים לסדנאות מלאכות השימור המתקיימות בחודשי הקיץ בטירות בצרפת. בתקופת המחנה גרים המשתתפים בשטח המחנה ומתנסים במלאכות השימור. המעוניינים מוזמנים לפנות לתמר טוכלר וליוניל דרמון:

tuchler@shimur.org.il, workshoips@studiorld.co.il

משלחת מקבלי החלטות לפורטוגל, מאי 2019

במאי 2019 תצא משלחת מקבלי החלטות בתחום השימור לפורטוגל. הסיור המקצועי יתמקד בערים ליסבון ופורטו ובאתרים שביניהן. הסיור מתקיים ביוזמת המחלקה ליחסים בינלאומיים מטעם המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל ואיקומוס ישראל, ובסיוע שגרירות ישראל בפורטוגל והנספחות התרבותית בשגרירות פורטוגל בישראל. הסיור יתמקד בכמה נושאים: שימור המורשת כחלק מתהליכי התחדשות עירונית, ניהול אתרי מורשת וערים היסטוריות, שימוש מחודש במבנים היסטוריים, שימור נופי ועוד. הוא מיועד למקבלי החלטות ולמעורבים בתהליך קבלת החלטות בתחום השימור: בעלי תפקידים בגופי התכנון, מוסדות התכנון, חברי ועדות מקצועיות, יועצים, אנשי תכנון וביצוע, אדריכלי שימור ואחרים.

מסע "למחוזות זיכרון": העקבות שהותירה ההתיישבות

היהודית בארגנטינה*

פרופ' עירית עמית-כהן, חברת הוועד המנהל של איקומוס ישראל ושל המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל, ראש תחום שימור ופיתוח נוף ונכסי תרבות, המחלקה לגיאוגרפיה וסביבה, אוניברסיטת בר-אילן

מטרת מאמר זה היא להציג "מחוזות זיכרון", כלשונו של פייר נורה (1993), שרידי מורשת שנתרו בערבות ארגנטינה ומתעדים את פעילות הברון מוריס דה הירש, את תפיסת עולמו והקמת חברת יק"א בשלהי המאה ה-19 ואת פעילותה בעשורים הראשונים של המאה ה-20. המאמר מתמקד ב"מחוז זיכרון" אחד: המושבה היהודית לוסיינוויל Lucienville. הקרויה על שם בנו של הברון הירש, שהוקמה בשנת 1895 והורכבה מארבעה קואופרטיבים חקלאיים: נובוקו 1, 2, 3, 4.

המושבה, שהייתה מרוחקת כ-250 קילומטרים מבואנוס איירס, הוקמה סמוך לתחנת רכבת, לצד המסילה שחצתה את מחוז אונטרה ריוס Entre Rios. לימים התחנה הפכה ליישוב בסווילבסו, Basavilbaso ובקיצור - בסו, והמושבה נבלעה בתוכה. לבסו הגעתי לביקור בשלהי דצמבר 2018 בעקבות הזמנה של ראש העיר, שכתב כך: "בבסווילבסו כבר אין קהילה יהודית, אבל שרידיה הם מקור הגאווה והייחוד של העיר. למרות ההכרה בכך, לחצי הפיתוח מאיימים על שרידים אלה. משום כך נשמח אם תבואי כדי לעזור לנו ולייעץ מה ניתן לעשות כדי שהסיפור ההיסטורי יהיה רלבנטי לתושבי בסווילבסו." **ההתיישבות היהודית בארגנטינה** בשנת 1877, בעקבות מות בנו היחיד לוסין, החליט הברון מוריס דה הירש (1831-1896) להרחיב את מפעליו החינוכיים וכך להנציח את שמו. הוא ייסד בווינה את "קרן הברון הירש", וקיווה להקים באמצעותה בתי ספר יסודיים, מקצועיים וחקלאיים בגליציה ובקובנה, שהשתייכו לאימפריה האוסטרו-הונגרית, וברוסיה. אולם הוא נתקל בהתנגדות מבית - מארגונים יהודיים אורתודוקסיים, ומחוץ - מצד רשויות השלטון. מכיון שלא מצא אוזן קשבת לתוכניתו בארצות שבהן ישבו יהודים העלה את הרעיון לסייע ליהודים להגר ולאפשר להם להגיע לעצמאות כלכלית בארצות חדשות. כדי לקדם את רעיונותיו ניצל הברון את קשריו הכלכליים, ושכנע את הרשויות ברוסיה לתת בידו את האישורים להגירת היהודים - לארצות הברית ולקנדה. בפברואר 1891, במטרה לסייע ליהדות מזרח אירופה שהייתה נתונה במצוקה ולעזור למהגרים להתערות בחברה החדשה, הקים הברון את חברת יק"א Jewish Colonization Association. אלא שיהודי ארצות הברית חששו כי הגירה מוגברת של יהודים עניים מרוסיה תביא להתגברות האנטישמיות, והירש העלה את רעיון ההגירה לארגנטינה.

המושבה לוסיינוויל נמנתה עם הראשונות שקמו לקידום רעיון ההתיישבות היהודית. הקרקעות נרכשו בשלבים, וחולקו לארבעה קואופרטיבים. בכל קואופרטיב השתרעו החלקות ובתי החקלאים לאורך דרך עפר מרכזית, ובמרכז - בית כנסת קהילתי, תלמוד תורה ובית ספר שתוכנית הלימודים בו הותכנה על ידי המדינה. בית הקברות הוקם בשולי הקולוניה. הברון הירש נפטר ב-20 באפריל 1896, ואת חזון ההתיישבות בארגנטינה מימשה חברת יק"א. אלא שתנאי ההתיישבות הקשים, המרחק, הקרקע הדלה וההבטחות שלא מומשו לפריחה כלכלית יצרו חיכוכים רבים בינה לבין המתישבים. ההתיישבות היהודית בקולוניות של ארגנטינה, ובהן בסווילבסו, נמשכה עד שנות השמונים של המאה ה-20. כיום אין בבסווילבסו קהילה יהודית, אך הרשות מקפידה לשמר את שרידיה ומקווה למנף באמצעותם את כלכלת העיר, להפוך אותה למרכז תיירות, ואולי "נצליח לשכנע לכלול את הקולוניה היהודית, כמו את הקולוניות האחרות ברשימת המורשת העולמית של אונסקו", פרס ראש העיר את חזונו.

בסווילבסו ושרידי מורשתה סמוך לתחנת הרכבת, לצד קרונות ישנים, נמצא בית המסילה, ובו משרד המספק מידע לתיירים מזדמנים. במפה התלויה על הקיר וגם מחולקת לתיירים מסומנים ארבעת הריכוזים היהודיים שהרכיבו את לוסיינוויל, והמוסדות היהודיים שנתרו בהם: בתי ספר, בתי כנסת, תלמוד תורה, דרכי עפר שחצו את הקואופרטיבים, בתים שעדיין ניצבים לאורך ואיש לא מתגורר בהם, גדרות ובארות. כל אלה הם מונומנטים התלושים מסביבתם, ואם לא יימצא להם שימוש ילך מצבם הפיזי ויידרדר. המקום היחיד שעוד "חי" הוא בית הקברות, מעת לעת הוא מתעורר לחיים כשנקבר בו צאצא רחוק של מתיישב שהותיר בצוואתו בקשה להיקבר בבית הקברות היהודי לוסיינוויל. בבסו בולט הכבוד שהברון הירש זוכה לו. את חברת יק"א לא מזכירים בה, אך את הברון מנציחים בשמות רחובות, כיכרות, פסלים ואנדרטה. בזכות ריחוקה של בסו מבואנוס איירס ובזכות לחצי פיתוח מועטים, עדיין נשמרו בה שרידי ההתיישבות היהודית, והם מבטאים את רוח השנים שבהן חיה במקום קהילה יהודית גדולה. אלא שכיום חסרים "מחוזות" אלה את "סביבת הזיכרון החיה", ואם לא תימצא דרך להחיות עבור האוכלוסייה החדשה את הסיפור ההיסטורי - יימחקו מתווכים אלה.

המשכיות לצד חידוש

דבר יו"ר איקומוס ישראל

ען מרדכיביץ, יו"ר איקומוס ישראל

שלום רב לקוראות ולקוראי "אתרים". בנובמבר האחרון נבחרתי על ידי אספת הארגון להיות יו"ר איקומוס ישראל לשלוש השנים הקרובות. אני אדריכל בוגר הטכניון, בעל תואר שני בשימור ערים ומבנים היסטוריים מאוניברסיטת לובן, בלגיה; עובד כ-22 שנים כאדריכל מתכנן בפרויקטים שונים של אדריכלות, עיצוב עירוני ושימור בארץ ובבלגיה. כיום אני אדריכל מרחב צפון ברשות העתיקות; מלמד אדריכלות ושימור בפקולטה לארכיטקטורה ובינוי ערים בטכניון בחיפה; יו"ר איקומוס ישראל וחבר הוועד המנהל של איקומוס ישראל - ארגון השימור הבינלאומי, מאז 2015; חבר הוועדה ליחסים בינלאומיים במועצה לשימור אתרים, ובמסגרתה מנחה סורים מקצועיים בארץ ובחו"ל בנושאי שימור, מורשת והתחדשות עירונית. ברצוני להודות לפרופ' עירית עמית-כהן, שעמדה בראש הוועד המנהל והעמותה של איקומוס ישראל יותר משבע שנים, וכעת ממשיכה לכהונה נוספת בוועד המנהל. תודה לה על המסירות והאכפתיות הרבות כל כך שהשקיעה בתפקיד ובהובלה. לוועד החדש נבחרו חברים משלושה "דורות": הוותיקים - עו"ד גדעון קורן, תמר טוכלר ופרופ' עירית עמית-כהן, שמכהנים כבר כמה קדנציות ומכירים היטב את הארגון, גם כאן בארץ וגם בהיבטי הבינלאומיים; הממשיכים ה"צעירים" - אדר' רם שואף ואנוכי; והחברות החדשות - מיכל הלוי בר ואדר' קרן מטרגני. התמהיל ה"דורי" הזה יבטיח, אני מקווה, המשכיות לצד חידוש בפעילות הוועד. בתקופה הקרובה אני צופה כי יעמדו בפני איקומוס ישראל כמה אתגרים מרכזיים: צורך בהגדרה מחודשת של מעמדו ותפקידו של איקומוס ישראל: לאור הפרישה של ישראל מארגון אונסקו בסוף השנה היוצאת יהיה עלינו להגדיר מחדש את יחסי איקומוס ישראל עם הוועד הישראלי לאונסקו ועם הוועדה הישראלית למורשת עולמית. הצורך בהגדרה זו הוא הזדמנות ואתגר לארגון למלא תפקידים חדשים - הן בנוגע למורשת העולמית הנמצאת בארץ הן בנוגע לכלל המורשת ושימורה. מציאת איזון בין הרצון החשוב לצרף לארגון חברים צעירים ומתמחים שיהוו עתודה מקצועית בנושא שימור המורשת, לבין שמירת מעמד הארגון כארגון מומחים אשר חבריו ניצבים בחזית הידע והניסיון בתחומי המורשת ושימורה. יצירת גוף פעילות משמעותי של התחומים המדעיים (הוועדות), וזאת במצב הנתון שבו בישראל רק אנשים מעטים יחסית עוסקים בשימור המורשת על כל התמחויותיה, ושרבות מפעילויות אלו נעשות בהתנדבות ומתוך רצון טוב. חיפוש שילובי כוחות ושיתופי פעולה בין התחומים, כיאה לתחום עיסוק שהוא כל כך רב-תחומי ממילא, נראה ככיוון אפשרי וראוי לעידוד. חיזוק וחיידוש שיתופי פעולה מכפילי כוח עם הגופים העוסקים במורשת ושימורה בארץ, ובהם המועצה לשימור אתרים, רשות העתיקות, רשות הטבע והגנים והאקדמיה. אתגרים אלו ואחרים יעמדו לנגד עינינו בתקופה הקרובה, לצד המשך ניהול של הפעילות השוטפת וייצוג הארגון במסגרות ובפעילויות שונות. הוועד המנהל מזמין אתכם, העוסקים והעוסקות בשימור ובהגנה על המורשת בתחומי ידע והתמחות שונים, להצטרף לאיקומוס ישראל, לחזק את הארגון, ובתוך כך להיות חלק מרשת בינלאומית החולקת מטרות חשובות לכולנו.

הכינוס הארצי לשימור מורשת התרבות

אדר' עדי סלע וינר, יעל פורמן-נעמן, רשות העתיקות, תחום מדיניות שימו

בחודש נובמבר 2018 התקיים באוניברסיטת בן-גוריון בנגב הכינוס הארצי ה-4 בנושא תרבות שימור המורשת. הכינוס הארצי נוסד בשנת 2010, והוא מתקיים משנת 2012 אחת לשנתיים, בכל פעם במוסד אקדמי אחר. מטרתו לקדם את שיח השימור בישראל, לחשוף את העשייה ואת הידושים בתחומי השימור בארץ ובעולם, לשתף בידע ובניסיון הנרכש וליצור הזדמנות להידוק שיתופי הפעולה בתחום שימור מורשת התרבות בארץ. לכינוס שותפים גופים, ארגונים ומוסדות אקדמיים המובילים את העשייה בתחום השימור בישראל, ובהם משרד ירושלים ומורשת, רשות העתיקות, רשות הטבע והגנים, הוועד הישראלי לאונסקו, קק"ל, התאחדות האדריכלים ובוני ערים בישראל, המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל, הארגון הישראלי לשימור נכסי תרבות, האיגוד הישראלי לארכיונאות ולמידע, מרכז העיר הלבנה, איקומוס ישראל, איגוד המוזיאונים ואיקו"ם ישראל, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, הטכניון - מכון טכנולוגי לישראל, אוניברסיטת חיפה, אוניברסיטת תל-אביב, בצלאל - אקדמיה לאומנות ועיצוב ירושלים, אוניברסיטת בר-אילן, אוניברסיטת אריאל בשומרון והאקדמית גליל מערבי. תוכנית הכינוס כללה הרצאות אורח, מושבים ודיוני "שולחן עגול" במגוון נושאים: המורשת באומנות; מורשת מוחשית בעולם דיגיטלי; מורשת האדריכלות המודרנית: הברוטליזם ושימורו; שימור הלכה למעשה; כלכלה, פוליטיקה ושימור המורשת ונופי מורשת. במהלך היום התקיימו כמה סדורים: ברטליזם בקמפוס אוניברסיטת בן-גוריון; "השיכון לדוגמה" - סיור מודרך בשכונה ה'; וביקור בתערוכה "חלומות מבטון: הסגנון שבנה את

באר שבע" במוזיאון הנגב לאומנות. נוסף לאלו הוצגו פוסטרים בנושא נופי תרבות. את יום הכינוס חתם אירוע סיום - קטעים מן ההצגה "אין נופים אבודים". בכינוס השתתפו כ-350 איש, בדומה לכנסים הקודמים.

כנסים והשתלמויות של מחלקת חינוך ואתרי מורשת

צוות מחלקת חינוך ואתרי מורשת

הכנס הארצי התשיעי לאתרי המורשת

הכנס התקיים השנה בחודש ינואר בבית שאן, בנוכחות 160 מנהלי אתרי מורשת מכל רחבי הארץ. הכנס הוא המפגש הארצי היחידי שמתקיים במהלך השנה, וזוהי הזדמנות נפלאה עבור המנהלים למפגש, להיכרות וליצירת קשרים חדשים. את הכנס כיבדו בנוכחותם יוסי שרעבי, מנכ"ל משרד התרבות והספורט, ג'קי לוי, ראש עיריית בית שאן, יורם קרין, ראש המועצה האזורית עמק המעיינות וראובן פינסקי, מנכ"ל השירות הלאומי-אזרחי. במעמד זה הוענק לראובן פינסקי הכרך הראשון של המדריך לאתרי המורשת (מהדורה חדשה), המונה כעת 182 אתרים. את היום הראשון חתם ערב שירה בציבור, ובתחילתו התוודענו לגיא ולניצן - זוג שחקנים עם מוגבלות שכלית שמתתפים בהצגה "חלומות פשוטים". יומו השני של הכינוס נפתח בברכתו של אורי אור, יו"ר הוועד המנהל של המועצה לשימור אתרים, וכלל מפגש עם מוקי צור שריתק את הקהל בהרצאתו "בין הזיכרון להיסטוריה". ביום זה נהנו המשתתפים גם מסדורים באתרי מורשת בסביבה, ונפגשו עם הסופר דב אלבוים שדיבר על מורשת במשפחות. כולנו מצפים לכנס הבא, שיציין עשור של עשייה ברוכה.

כנס מתנדבי אזור המרכז

ביום חורפי בחודש ינואר הגיעו לכנס מתנדבים אזורי במוזיאון הטרקטור והמיכון החקלאי בעין ורד כמאה מתנדבים הפעילים באתרי המורשת. במפגש הם האזינו להרצאתה של ד"ר דליה רק על הזהות האישית והמקומית של סופרים בספריהם, והמשיכו לסדורים באתר. את היום ארגנה צביה צ'רניאק, רכזת המתנדבים האזורית, בשיתוף ארז מילשטיין, מנהל מוזיאון הטרקטור, וחבורת מתנדביו המסורים.

מעגל הדרכה

מעגל הדרכה הוא מסגרת המוקדשת לעיסוק בתכנים פדגוגיים ומיועדת לצוותי הדרכה באתרי המורשת, לרכזי הדרכה ולמדריכים בכירים. השנה נושא המעגל הוא המתודות השונות העומדות לרשות המדריכים בבואם להדריך באתר המורשת, וכל מעגל מתמקד במתודה אחרת. בין המתודות שנבחנו במשך השנה: שימוש במשחקים, בתיאטרון, בניהול דיונים ובטכנולוגיה.

הכינוס הארצי השני בנושא המסרה בישראל

הכינוס התקיים בחודש פברואר במוזיאון הפלמ"ח בתל-אביב, ומשך אליו קרוב למאה מנהלי אתרים, אנשי תוכן, אוצרים, אנשי חינוך, הדרכה וגורמים נוספים העוסקים בתחום ההנחלה. בכנס הרצה פרופ' יורם הרפז על אודות חינוך ותעמולה, אחריו התנהל שיוח עמיתים בנושא המסרה, ובחלקו האחרון שיתפו מנהלים ואוצרים באופן שבו המסרה באה לידי ביטוי באתרם.

קורס רכזי הדרכה באתרי המורשת

קורס רכזי הדרכה באתרי המורשת התקיים זו השנה השנייה, וכלל ארבעה מפגשים. המשתתפים בקורס היו רכזים ותיקים וצעירים, בעלי ניסיון רב או מועט, ולכולם משותף הרצון להצליח, לקדם את ההדרכה באתר שהם מדריכים בו, לקבל רעיונות חדשים ולשתף את עמיתיהם ברעיונותיהם.

"מי היה כאן קודם?" לציון עשרים שנה למוזיאון העלייה הראשונה ע"ש תד אריזון

אדר' נעמה נאמן מזרחי, מנהלת מחוז חיפה וגליל מערבי

כנס השימור בזכרון יעקב מתקיים זו הפעם השביעית בשיתוף פעולה בין המועצה לשימור אתרים חיפה לבין מוזיאון העלייה הראשונה. השנה הכנס דן בשאלה "מי היה כאן קודם?" הארכיונאית לירון גורפינקל פתחה בציר הזמן ונגעה בכל אחת מהקבוצות שמרכיבות את ההיסטוריה של המושבה. במהלך היום בחרנו לדבר דווקא על הקבוצות הפחות מוכרות בהיסטוריה של היישוב. התחלנו בהרצאתו של רועי מרום על האריסים שישבו על הגבעה מ-1875; המשכנו בהרצאתה של ד"ר טליה אברמוביץ על פקידי הברון ועל אנשי המקצוע שאלה הביאו; זיו דשא, ראש המועצה המקומית זכרון יעקב ואורני איזקסון, יו"ר העמותה "יד לעלייה הראשונה במושבות" נשאו דברים לציון עשרים שנה למוזיאון העלייה הראשונה; בהרצאתה של הילה בהרד נגענו באוכלוסיית המעברות; מיכה לימור סיפר לנו על קיבוץ "בית אל" הגרמני השוכן בזכרון יעקב; וחתמנו בהרצאתו של הרב יאיר סילברמן, שדיבר על העלייה החדשה מארצות המערב.

ביקור שגריר אוסטרליה בישראל בבית ספר דה שליט ברחובות

טל בן נון גלז, מנהלת מחוז מרכז

לבית ספר דה שליט ברחובות יש סממן ייחודי, שיש רק למעטים ממוסדות החינוך. בלב בית הספר עומד מבנה יפהפה, אחד ה"ארמונות" האקלקטיים של רחוב מנוחה ונחלה ברחובות. המבנה, בית משפחת סלוצקין, נבנה בתחילת המאה ה-20 עבור אלעזר משה סלוצקין ורעייתו רוז. במלחמת העולם הראשונה, עת גורשה המשפחה לאלכסנדריה, התמקמה במקום מפקדתו של הגנרל שובל האוסטרלי, מי שכבש את המקום מידי הטורקים. ב-1938 חזרה המשפחה לאוסטרליה. מאז הפך המבנה לבית ספר, והוא משמש ככזה עד ימינו. אבי קיש, מנהל בית הספר, ורויטל בר יוסף, לשעבר מנהלת החטיבה העליונה, מנסים לגייס "קואליציה" לשימור הבית. הם הזמינו למקום את שגריר אוסטרליה, מר כריס קנאן, והוא ביקר בבית הספר בחברת ראש עיריית רחובות רחמים מלול, שניים מצאצאיו של סלוצקין המתגוררים בארץ, ונציגי המועצה לשימור אתרים. התלמידים הדריכו את האורחים, והשגריר וראש העיר ציינו את מחויבותם לשימור המבנה. עמרי שלמון, מנכ"ל המועצה לשימור אתרים, ביקר אף הוא במקום והדגיש את החשיבות שבשימורו. אנו בטוחים שבזכות נחישותו של צוות בית הספר הדבר אכן יקרה.

נהנים על גלגלים 2019 : המסורת נמשכת

שמעון צפירי, מנהל אתר רכבת העמק כפר יהושע

כבכל שנה, גם השנה קיימנו מסע אופניים בעקבות רכבת העמק - ישן מול חדש. למשפחות הוצע מסלול בן חמישה קילומטרים, ולמיטיבים לרכוב - מסלול בן 17 קילומטרים. המסלולים עברו לאורך תוואי רכבת העמק ההיסטורית ומסילת העמק החדשה. החידוש השנה היה הצבתה של עמדת תצפית, ובה הצפר שי אגמון מהחברה להגנת הטבע נתן הסבר מאלף על העופות אשר חגו מעל מאגר כפר יהושע. באתר התקיימו סדנאות לילדים, והחברה להגנת הטבע העניקה שתיל לכל משתתף. במוזיאון של האתר נהנו משתתפי המרוץ בני כל הגילים מצפייה בסרטים ומתצוגה מרהיבה של רכבת מיניאטורית הנוסעת בין התחנות המשוחררות. עוד עשו היכרות עם מגדל המים, והתרשמו ממיצג משאבת הקיטור. לאחר 110 שנים רכבת העמק חזרה לנסוע בעמק, וכמוה גם הרכבים.

כנס נס ציונה השלישי לשימור מורשת הדגל, הסמל וההמנון

דני בירן, חוקר המורשת ההיסטורית של דגל ישראל

כנס נס ציונה לשימור מורשת הדגל, הסמל וההמנון התקיים בחנוכה בנחלת ראובן והתמקד במחקרים, בתעודות, בסיפורים ובאנשים הקשורים בסמלים הלאומיים של מדינת ישראל. זהו כנס יחיד מסוגו בתחום זה. הכנס התקיים זו השנה השלישית בכנס ציונה ביוזמת ריקי שפירא, יו"ר בית ראשונים, ודני בירן, מחבר המחקר המקיף על אודות המורשת ההיסטורית של דגל ישראל, כחלק מהפעילות להנצחת האירוע ההיסטורי של הנפת הדגל המוכר כיום כדגל ישראל, שהתרחש לפני 137 בנס ציונה. ראש עיריית נס ציונה שמואל בוקסר פתח את הכנס, והמשתתפים האזינו להרצאות מרתקות שהציגו היבטים שונים של הנושא.

כנס בארות בנגב עפר יוגב, מנהל מחוז דרום

הכנס השמיני של "בארות בנגב" נערך בקיבוץ עלומים בסוף ינואר השנה, וכתרתו הפעם הייתה "שלום לך עזה" - עבר, הווה, עתיד. ח"כ אבי דיכטר הביא את סיפוריהן של האינתיפאדות והשנים שאחריהן. כמו כן הוזכרו שמשון ויחסיו עם הפלישתים, ודובר על קרקעות יהודיות באזור, חיי הקהילה היהודית בעזה, והרשתות החברתיות בעזה של ימינו. הכנס נחתם בסירים באזור בסימן "דרום אדום" וביטחון.

מגדל הפרוז'קטור בקיבוץ ארז עפר יוגב, מנהל מחוז דרום

קיבוץ ארז הוקם בשנת 1949. מגדל הפרוז'קטור היה מגדל שמירה שהוקם ב-1951 על גבעה המשקיפה על עזה, והיה בשימוש עד שנת 1967. הוא נבנה מעמוד מתח בריטי, והפרוז'קטור הובא אליו מחיל הים. בארז מצוי מגדל שמירה נוסף, הניצב על גבעת אנדרטת לוחמי הפלמ"ח. בכוונת הקיבוץ ליצור בין המגדלים שביל מורשת, שימש אזור פנאי והתכנסות לתושבי הקיבוץ.

נפוליאונצ'יק למוזיאון הרעות קרן קהת, מנהלת מוזיאון הרעות

נפוליאונצ'יק היה שמו של תותח הרים (65 מ"מ) שנעשה בו שימוש עוד בימי מלחמת העולם הראשונה. כוחותינו נעזרו בו במלחמת העצמאות. בשנות החמישים הושבתו התותחים הבודדים שהיו ברשותנו, ואחד מהם עבר למגרש המשחקים של קיבוץ יראון. לאחר כמה שנים נעלם התותח, אך נמצא בגינתו של אחד מחברי המשק שהלך לעולמו. בקיבוץ הוחלט לתרום את התותח למוזיאון הרעות הסמוך. המוזיאון מספר את סיפור הקרבות על משטרת נבי יושע, כיום מצודת כ"ח, שבהם לחמו גם מקימי קיבוץ יראון. לאחר עבודות שימור יוצג התותח במקום כחלק ממערך הלחימה ששימש את כוחותינו במלחמת העצמאות, אף שלא השתמשו בו בקרבות נבי יושע. עבודות השימור מתבצעות על ידי צוותי השימור של המועצה לשימור אתרים.

בריכת השקיה ביבנה טל בן נון גלז, מנהלת מחוז מרכז

ביבנה נותרו אך מעט מבנים היסטוריים. ב-2010 הודיע לנו נאמן שימור כי דחפורים "נוגסים" בבריכת השקייית פרדסים. פנינו במכתב אל ראש העיר צבי גב ארי, ביקשנו לשמור על הבריכה והצענו את עזרתנו ברעיונות לשימושים עתידיים. ב-2013 פנה אלינו מנהל עבודה בשכונה חדשה ושאל מה לעשות בבריכה שביקשנו לשמר. הצענו לפתוח אותה אל השביל והגן הציבורי, ולשמר כזיכרון לפרדסים שהיו במקום. לאחרונה עברנו במקום וגילינו כי אף שלא ערכנו מעקב רצוף, בקשתנו נענתה. הבריכה שומרה ונפתחה אל השביל, הוצבו בה ספסלי ישיבה ולצידם שלט הסבר. לפעמים כל מה שצריך זה לשלוח מכתב, או לדבר... והדברים קורים. תודה לעיריית יבנה, שידעה להעריך את ההזדמנות.

שדה התעופה וחורשת הנ"מ בהרצליה תמר טוכלר, מנהלת מחוז תל-אביב

מתחם שדה התעופה וחורשת הנ"מ בהרצליה הם מתחם היסטורי בעל חשיבות ברמה הלאומית. במתחם זה התהווה חיל האוויר הישראלי, ונותרו בו כמה אתרי מורשת מרכזיים: מגדל המים ששימש גם כמגדל הפיקוח הראשון של שדה התעופה, האנגרים, שרידיו של מסלול הנחיתה הראשון, ומחסני הנשק של בסיס הנ"מ. עוד נותרה במקום צמחייה נפה, בעיקר עצי איקליפטוס. אלו שימשו להסוואה של מסלול הנחיתה וייתכן שאף של מבני השדה. ביוזמת תושבים מקומיים ובשיתוף פעולה עימנו הוכרזה חורשת הנ"מ מתחם לשימור על ידי ועדת השימור העירונית, וכיום מקודמת לה תוכנית לשימור ולפיתוח הכוללת השמשה מחודשת של מבני מחסני הנשק למען פעילות ציבורית. התוכנית מקודמת בשיתוף עם המחלקה לאיכות הסביבה בעירייה. בד בבד קידמה המועצה לשימור אתרים תיק תיעוד מתחמי לכל מרחב שדה התעופה והחורשה, מתוך ראייתם כמרחב היסטורי אחד.

סדרת הרצאות: הגלוי והנסתר

אדר' נעמה נאמן מזרחי, מנהלת מחוז חיפה וגליל מערבי

סדרת "הגלוי והנסתר בעכו העתיקה" מתקיימת זו השנה הרביעית. הסדרה היא פרי שיתוף פעולה בין המועצה לשימור אתרים, רשות העתיקות, החוג לשימור באקדמית גליל מערבי ומרכז תרבות איטליה חיפה. הסדרה בוחנת נושאים בעכו שיש להם קווים משותפים עם איטליה – הן בהיבט היסטורי הן בהיבט של פעילות מקצועית עכשווית. המוטיב המשותף הוא תמיד מידע שאינו זמין לציבור באופן אחר. השנה בחרנו להתארח בכל מפגש במקום אחר. המפגש הראשון התקיים בערבסק, מלון בוטיק מיוחד בלב העיר העתיקה. בהרצאה דיבר יאיר ורון, אדריכל ומרצה לשימור במחלקה לארכיטקטורה באוניברסיטת אריאל, על ה"פלימפססט" - ביטוי מושאל שפירושו מגילת קלף שהכתב עליה נמחק או גורד ובמקומו נכתב טקסט חדש. ורון ביקש להציג את השכבות ההיסטוריות המרכיבות את עכו כאותו פלימפססט, והביא דוגמאות לכך

סדרת הרצאות: הגלוי והנסתר

אדר' נעמה נאמן מזרחי, מנהלת מחוז חיפה וגליל מערבי

גם מאיטליה. בסוף המפגש פרס הבעלים של מלון ערבסק מיכה פלמברג את תפיסת עולמו בדבר אירוח וחיים משותפים, וערך לנו סיור במקום.

צריף ראשונים בקיבוץ אילות*

עפר יוגב, מנהל מחוז דרום

קיבוץ אילות הוקם בשנת 1962. צריף הראשונים הורכב למעשה מצמד צריפי עץ שהובאו משוודיה ושימשו את הקבוצה שהכשירה את הקרקע בשנה שקדמה ליום העלייה. עם הקמת הקיבוץ תפקד אחד מצמד הצריפים כחדר אוכל, מטבח ומועדון חברים, ובצריף הצמוד אליו ישבו המזכיר, הנהלת החשבונות וארכיון הקיבוץ. ב-1964 הוקם חדר אוכל חדש, והצריף היה לספרייה. ב-1985 הוקם חדר אוכל חדש נוסף; הספרייה עברה לחדר האוכל הישן, ושני הצריפים שימשו למחסנים - עד שננטשו לפני כמה שנים. המועצה לשימור אתרים מקדמת את שימורו של הצריף, בשיתוף משרד התרבות והספורט, במטרה להקים במקום מרכז תרבותי היסטורי.

מכפר אהרון ועד נתניה:

הסתדרות "בני בנימין" ותרומתה להתיישבות הפרטית בשנות העשרים והשלושים

טל בן נון גלז, מנהלת מחוז מרכז

הכנס השנתי של מחוז מרכז בשיתוף עם מוזיאון נתניה בניהולה של חוה אפל התמקד הפעם בארגון "בני בנימין" - הארגון שיזם את "שיכון הבנים" של מושבות העלייה הראשונה. הארגון הקים את כפר אהרון ליד נס ציונה, את הרצליה, את נתניה ואת אבן יהודה. לארגון היה גם בנק, והאידיאולוג שלו היה אהרן אהרנסון - שהשנה מלאו מאה שנים למותו. מטרת הכנס הייתה לחשוף את הסיפור שכמעט לא סופר עד היום, ואת הסיבות והאידיאולוגיה שעמדו בתשתית היישובים שהארגון הקים.

קרן טרקלין מס' 95

שמעון צפרי, מנהל אתר רכבת העמק כפר יהושע

קרן הטרקלין היה במקור קרון נוסעים רגיל. בסוף מלחמת העולם הראשונה הוא הוסב ל"אמבולנס" נייד לפצועים בריטים. בראשית שנות הארבעים נוצר מחסור בקרונות בעלי מפרט יוקרתי לשימושם של מכובדים, והבריטים הסבו אותו לקרון טרקלין מפואר. לאחר מלחמת העצמאות, ב-7 באוגוסט 1949, נסע הקרון ברוב טקס בנסיעה הראשונה של הרכבת מתל-אביב יפו לירושלים בתום המלחמה, ואירח בנסיעה את דוד בן-גוריון ודוד רמז. מעט אחר כך הפסיקו להשתמש בו. ב-2018, לאחר תלאות והתלבטויות, הועבר הקרון למועצה לשימור אתרים, והוצב באתר רכבת העמק כפר יהושע. מטרתנו היא להציג את סיפורו של קרון הטרקלין דרך שימושיו השונים והדמויות ההיסטוריות שנסעו בו, ובכך להרחיב את סיפור רכבת העמק ולקשור אותו אל מכלול הרכבות שפעלו בארץ עד קום המדינה. לאחרונה החלו צוותי השימור של המועצה לשימור אתרים בשיקום ובשחזור הקרון, אשר יפעל כתחנת למידה ויזמן עוד חוויה אטרקטיבית באתר בכפר יהושע.

סטודיו לשימור בטכניון

אדר' ערן מרדוכוביץ, הפקולטה לארכיטקטורה ובינוי ערים בטכניון

הסטודיו התקיים בפקולטה לארכיטקטורה ובינוי ערים בטכניון ועסק בתייעוד, שימור והתערבות אדריכלית בסביבה ההיסטורית של העיר העתיקה של טבריה. הנושא המרכזי היה שרידי חומות העיר העות'מאנית. החלק הראשון התמקד בתייעוד היסטורי ופיזי וניתוח המצב הקיים כולל סדנה בשיתוף עם סטודיו פרויקט הגמר בשימור בהנחיית אדר' רות ליברטי-שלו; החלק השני הוקדש לניסוח הצהרת המשמעות של החומות, לניסוח תוכנית אב ולפיתוח פרוגרמה; והחלק השלישי הוקדש לפיתוח ההצעה האדריכלית על רכיביה השונים.

"האורות שמעבר לחומות": סיור עששיות במשטרת נהלל ההיסטורית

סוביה גפן, מדריך במשטרת נהלל ההיסטורית

בסיור העששיות שהתקיים בחנוכה ערכנו ניסיון ראשון לשלב בין סיפור האתר לנושאים שונים לחלוטין: מפת הכוכבים, התמצאות בסיסית בלילה ומאפייני הלילה. אף שהיום היה גשום הגיע לאתר קהל רב של משפחות, קבוצות ויחידים שחיפשו חוויה אחרת. יחד הדלקנו נרות חנוכה, הצטיידנו בעששיות ויצאנו לסיור. התגובות היו נלהבות, ועדות לכך הייתה השאלה שחזרה על עצמה: "מתי תתקיים שוב פעילות כזאת?"

היסטוריה מונגשת

הבית רוטנברג, מנהלת מחנה המעפילים עתלית

המועצה לשימור אתרים החליטה להנגיש את השדרה ההיסטורית במחנה המעפילים עתלית, כדי לאפשר למבקרים לנוע בשביל המרכזי של המחנה גם בכיסאות גלגלים. המטרה הייתה לעשות זאת בלי לפגוע במראה ההיסטורי של השדרה. הפתרון נמצא בתערובת הנקראת פוליסויל - מערכת סלילה פולימרית הנותנת חוזק ויציבות לשביל אך שומרת על מראהו הטבעי.

מרכז מבקרים מקוה ישראל מארח

אוקסנה ברדצקי, רכזת הדרכה, מרכז מבקרים מקוה ישראל

אירועי חנוכה במסגרת שבוע המורשת

שבוע המורשת במרכז המבקרים מקוה ישראל עמד בסימן "בעקבות סיפורי תש"ח". במסגרת זו נערכו סיורים בדגש על סיפוריהם של גיבורות וגיבורי מקוה ישראל לדורותיהם, והוצגו מקומו ותרומתו הכבירה של בית הספר בתקופת "המדינה שבדרך". למבקרים הוצעו סיורי בוקר אשר כללו יצירת חנוכיה אקולוגית, וסיורי ערב אשר כללו סיור באתר לאור עששיות והדלקת נרות. שבוע זה הוא פרי שיתוף פעולה של ציוני דרך - אגף מורשת במשרד ירושלים ומורשת, רשות העתיקות, רשות הטבע והגנים והמועצה לשימור אתרי מורשת בישראל.

ט"ו בשבט

חגיגות ט"ו בשבט תשע"ט כללו סיורי טבע בגן הבוטני, סיור בפרדס וקטיף עצמי של תפוזים. עוד כללו החגיגות נטיעות של שתילי העונה בחלקות שונות בגן הבוטני. בשבוע זה פקדו את מרכז המבקרים מבקרים רבים, החל בילדי הגנים וכלה בגמלאים, ונהנו לגלות את נפלאות הטבע החקלאי והפראי של מקוה ישראל. את השתילים לנטיעות תרמו קק"ל ומשתלת דנציגר.

ביקור אנשי שירות בתי הסוהר

בחגיגות ט"ו בשבט כיבדה אותנו בביקורה גם צמרת הפיקוד של שירות בתי הסוהר. הקבוצה התארכה במשך היום במרכז המבקרים מקוה ישראל. לאחר כמה דברי ברכה יצאה הקבוצה לסיור באתרים ההיסטוריים של בית הספר החקלאי הראשון. המשתתפים התפעלו מיופיו של בית הכנסת העתיק, מגודלו של היקב ומצמיחתו המרשימה ורבת השנים של הפיקוס הבנגלי. בתום הסיור הגיעה הקבוצה לגן הבוטני ונטעה שתילים לרגל חג האילנות.

משרתי השירות הלאומי בגרעין תל-אביב

אוקסנה ברדצקי, רכזת גרעין תל-אביב

מחלקת חינוך ואתרי מורשת מפעילה מערך ארצי של משרתי שירות לאומי בתמיכת ציוני דרך - אגף מורשת במשרד ירושלים ומורשת. בגרעין תל-אביב משרתים השנה שישה בנות ובני שירות לאומי, והם מוצבים באתרי מורשת שונים: מקוה ישראל, שרונה, בית בן-גוריון, בית ז'בוטינסקי, מוזיאון נחום גוטמן לאומנות, מוזיאון חולון ומוזיאון יצחק רבין. המשתתפים - חילונים ודתיים כאחד - משרתים במועצה לשימור אתרי מורשת דרך אגודות התנדבות שונות. בתחילת ינואר הגיעו בנות ובני השירות הלאומי אל מוזיאון יד מרדכי והשתתפו ביום השתלמות בנושא יום השואה הבינלאומי. במהלך ההשתלמות עלו סוגיות הנוגעות להכחשת השואה, לתוכנית השילומים השנויה במחלוקת, ולאופן שבו אפשר לשמר את זיכרון השואה למען הדורות הבאים. בהמשך סיירו במוזיאון ושמענו מפי יפעת גואטה, בת השירות המשרתת במקום, על אודות סיפורי הגבורה היהודית בתקופת השואה, בדגש על מרדכי אנילביץ', מפקד מרד גטו ורשה. במהלך השנה בני ובנות הגרעין משתתפים בהשתלמויות שונות, מרחיבים ומעמיקים את הידע שלהם בתוכני ההדרכות שהם מעבירים באתריהם. ההשתלמות הבאה תיערך בסימן ארגון ה"הגנה" - פועלו ותרומתו ליישוב היהודי ולחברה הישראלית.

בית שניידרמן בגבעתיים

תמר טוכלר, מנהלת מחוז תל-אביב

באוקטובר 2018 החלו העבודות לשימור בית שניידרמן, השוכן בשכונת בורוכוב, בפינת הרחובות בורוכוב 16 ואחדות העבודה 10. במסגרת העבודות נפתחו הפתחים ההיסטוריים, לרבות המרפסת המקורית, שוחזרו ציורי הקיר ונפתח המעבר ההיסטורי למבנה. העבודות מבוצעות במימון המועצה לשימור אתרים ועיריית גבעתיים, בניהול תחום שימור פיזי בראשות ארנון חפץ, ובליווי מחוז תל-אביב.

יום עיון בחצר כנרת: "גרי הצדק (סובוטניקים) בגליל"

זהבה חכם-גבאי, מנהלת אתר חצר כנרת

ביום שישי, 1 בנובמבר 2018, התקיים באתר חצר כנרת יום עיון שהוקדש לנושא "גרי הצדק (סובוטניקים) בגליל". יום העיון מתקיים אחת לשנה בשיתוף פרופ' יוסי כץ, ראש הקתדרה ללימוד תולדות קק"ל ומפעליה, אוניברסיטת בר-אילן וחצר כנרת, מאתרי המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל. השנה, לצד הקהל הרב שהגיע, גם זכינו לארח צאצאים של גרים ממשפחות יגורוב, דוברובין, פרוטופופוב, סזנוב, גרודניאנסקי, קורקין ואחרות. יום העיון נפתח בהרצאתו של פרופ' יובל דרוך, נצר למשפחת קורקין, שסקר את תופעת ההגירה מפלך אסטראכן שבדרום מערב רוסיה, את תהליך ההתייגרות שעברו בקבוצה, את המעבר לאודסה ומשם אל ארץ ישראל; ד"ר אסתי ינקלביץ מהחוג ללימודי ישראל באוניברסיטת חיפה סיפרה על חיים מרגליות קלווריסקי ועל שילוב משפחות הגרים במושבות הגליל התחתון; הרב יהודה אריה גלעד, רב קיבוץ לביא ודיין בבית דין לגיור, דיבר על גיור אז ובימינו; את היום סיימתי אני, נינתו של אברהם קורקין, בסיפור על מסע השורשים שאליו יצאנו חלק מצאצאי משפחות הגרים בסתיו 2012. במסע התחקינו אחר קורותיה של "שיירת קורקין", מצאתה מהכפר סלודניקי שבפלך אסטראכן בשלהי המאה ה-19 ועד הגיעה לארץ ישראל.

אהרן אהרנסון* 100 שנים למותו 1876 - 1919

ענת מורג, בית אהרנסון מוזיאון ניל"י

אהרן אהרנסון

נולד במאי 1876 ברומניה. בשנת 1882 עלה עם הוריו ארצה ומשפחתו התיישבה בזכרון יעקב. הוא למד בבית הספר במושבה ועזר לאביו בעבודות השדה. בהיותו בן 18 נשלח לצרפת ללמוד בבית הספר הלאומי לחקלאות. החל מ-1903 חקר אהרנסון את צמחיית ארץ ישראל משני עברי הירדן, בלבנון ובחרמון. בשנת 1906 גילה את חיטת הבר, גילוי שהביא לו פרסום רב בארץ ובעולם. אהרנסון היה הראשון שהכליא צמחי תרבות עם קרובי הבר שלהם כדי להשביח את הזן התרבותי ולעשותו עמיד לייבוש ולמחלות, ובשאיפה לפתור את בעיית הרעב בעולם. ואומנם כעבור מאה שנה הייתה "אם החיטה" לגורם חשוב בהתפתחות המחקר העכשווי בישראל ובעולם. מספר אסף דיסטפלד ממכון הדגנים באוניברסיטת תל-אביב: "יש פה במידה מסוימת סגירת מעגל עם החזון של אהרנסון. הוא הציע לשפר את תכונות החיטה התרבותית בעזרת חיטת הבר, והגילוי שלה בלי ספק סלל את הדרך להישג שלנו. עצם העובדה שעכשיו חוקרים בכל העולם משתמשים בידע שהגיע מחיטת הבר כדי לפתור את נושא חיטת הלחם, מהווה צדק היסטורי" (אצל פרוינד, 2015). בעקבות התגלית הזמין משרד החקלאות של ארצות הברית את אהרנסון למסע הרצאות. בעזרת

הקשרים שיצר בארצות הברית עם פעילים ואילי הון יהודים הקים בשנת 1910 בעתלית תחנה לניסיונות חקלאיים, הראשונה מסוגה במזרח התיכון. בתחנת הניסיונות הוא העסיק, לצד הפועלים היהודים, גם פועלים ערבים, עובדה שיצרה מתח בינו לבין מנהיגי העלייה השנייה. לדבריו של אהרנסון, "אין לעשות אותם לאויבים לנו. איבתם תעלה לנו ביקור! בכל דבר שאפשר להעסיק בו יהודים, אני מעסיק" [...] אלמלא היו עובדים ערביים בתחנת הניסיונות, לא הייתי בטוח בקיומה. הלא כפרים ערבים מסביב וצריך לחיות עימם בשלום" (אצל ליבנה, 1969: 164).

גורם נוסף שעורר מתח בין אהרנסון לבין מנהיגי היישוב היה קשור להקמת ניל"י. ההחלטה לעזור לבריטים לכבוש את ארץ ישראל הייתה, באותה עת, מנוגדת לעמדה הרשמית של הנהגת היישוב. בן ציון דינור, היסטוריון של עם ישראל ועורך ספר ההגנה, כתב: "הישוב הסתייג מהם וממפעלם ולא רצה את קרבנם, אף-על-פי שהפרוגנוזה הפוליטית, שהם היו מראשוני המחזיקים בה, התקיימה במלואה. שנים רבות היה שמם וזכר פעולותיהם אסורים לבוא בקהל. היום, לאחר שחלפו עשרות שנים למפלגתה, נוצרה, אולי, הפרספקטיבה הנכונה לתיאור דמותה ולהערכתה" (דינור, 1954: 353).

באוקטובר 1917 הצטרף אהרן אהרנסון למאמצייה של ההסתדרות הציונית בלונדון להשיג מהבריטים הצהרה אוהדת למטרה הלאומית של היהודים, ובהמשך פעל לצד חיים ויצמן במשלחת הציונית לוועידת השלום בפריז (1919). אהרנסון היה חבר בצוות שריכז את התביעות הציוניות לקראת ועידת השלום שהתכנסה בוורסאי לאחר המלחמה, ולבקשת ד"ר חיים ויצמן כתב תזכיר על הגבולות העתידיים של ארץ ישראל. תרומתו הייתה גדולה גם בזכות קשריו עם אישים רמי דרג מכל רחבי העולם וגם בזכות מומחיותו ובקיאיותו. במאי 1919, כאשר היה בדרכו מלונדון לפריז (לוועידת ורסאי), נפל המטוס הצבאי שטס בו אל תוך תעלת למאנש. אהרן אהרנסון גילם באישיותו תכונות של מדען ואיש חזון. הוא היה אדם מעשי מאוד ומציאותי. דברי ימיו הקצרים אינם יכולים לבוא לידי ביטוי בטקסט הקצר, אולם יש בכוחן של מילים אלו ללמד אותנו מעט על אהרן אהרנסון. על חזקתו וחולשותיו, על הנער התמים רודף הצדק ועל הבוגר שהחל ללמוד את רזי המדינאות והפוליטיקה. על משפחה חמה ואוהבת שהנחילה לילדיה עולם ערכים חד-משמעי שאפשר להם, ולאהרן בראשם, לקום ולעשות מעשה. על ההחמצה, על חיים של אדם שהיה יחיד ומיוחד, חיים שנגדעו טרם זמנם.

איך כמעט נמנע אהבתי הסכסוך הערבי-יהודי?

ד"ר מרדכי נאור

לפני מאה שנה, בתחילת שנת 1919, נחתם הסכם היסטורי בין שני מנהיגים: האמיר פייסל - בנו של חוסיין מלך חגי'אז, אבי המשפחה ההאשמית - שנחשב לראש התנועה הלאומית הערבית, וד"ר חיים ויצמן - מנהיג ציוני עולה שרק שנה וכמה חודשים לפני כן השיג מממשלת בריטניה את הצהרת בלפור, אשר הבטיחה ליהודים "בית לאומי" בארץ ישראל.

ההסכם הזה, אילו הוצא אל הפועל, היה מונע הרבה סבל, מתח ודם, והסכסוך הערבי-יהודי על ארץ ישראל היה נמנע. אלא שהתקוות הגדולות נתקלו בקיר המציאות, וההסכם נשאר על הנייר בלבד. כדי להגיע לשורשו של המהלך הדרמטי שהביא לחתימת ההסכם יש לחזור לאביב 1918. הצבא הבריטי כבש את חלקה הדרומי של ארץ ישראל, לרבות ירושלים, ומשלחת ציונית ("ועד הצירים") בראשות ד"ר ויצמן הגיעה לארץ כדי לבדוק איך לממש בהקדם את ההבטחות שניתנו בהצהרת בלפור. הבריטים, ששאפו לקבוע "סדר חדש" במזרח התיכון לקראת תבוסתה הקרובה של האימפריה העות'מאנית, עודדו את ויצמן להיפגש עם המנהיג הבכיר בצד הערבי - הנסיך פייסל, שעמד בראש "המרד הערבי" נגד הטורקים ושאלו להקים מדינה ערבית גדולה שתכלול את סוריה, לבנון, עיראק ועבר הירדן. לדעתם, הסכם מוקדם בינו לבין ראשי הציונות והכרה ערבית בשאיפות היהודיות על ארץ ישראל יתרמו ליציבות במזרח התיכון - בחסותה של בריטניה הגדולה. בסיוע הבריטים אורגנה הפגישה ביוני 1918. ויצמן יצא למשימתו בליווי קצין בריטי, ויליאם אורמסבי-גור. השניים הפליגו בספינה מסואץ לעקבה, שם נאלץ הבריטי להישאר בגלל מחלה. ויצמן המשיך בליווי קצין בריטי אחר לעבר מפקדתו של פייסל, בדרום ירדן של ימינו. המכונית שנסע בה התקלקלה, והוא נאלץ להמשיך ברכיבה על דבשת גמל וברגל.

הפגישה בין השניים הייתה לבבית. ויצמן הסביר לפייסל כי הערבים אינם צריכים לחשוש משיבת היהודים לארץ ישראל. "הדגשתי", ציין בזיכרונותיו, "את העובדה שיש מקום נרחב בארץ, אם ישתמשו בפיתוח אינטנסיבי, ומצב הערבים ישתפר בהרבה על ידי עבודתנו בה." השניים סיכמו להמשיך במגעים לקראת ועידת השלום שתתכנס לאחר המלחמה, שבה ייקבעו גבולות המזרח התיכון. ויצמן היה אופטימי. הוא נפגש עם פייסל עוד כמה פעמים, כשזה הגיע לאירופה כדי להשתתף בוועידת השלום. שיאם של המגעים היה חתימה על הסכם לשיתוף פעולה בין שתי התנועות הלאומיות - הערבית והיהודית, ב-3 בינואר 1919. בהסכם נזכרות המדינה הערבית העתידה ו"ארץ ישראל" באנגלית - Palestine - שהיא במרומו המדינה היהודית. להסכם תשעה סעיפים. הסעיף הראשון מתחיל במילים: "המדינה הערבית וארץ ישראל יתנהלו בכל יחסיהן ומפעליהן ברוח רצון טוב והבנה הדדית הלבביים ביותר". הסעיף

השני קובע כי עם סיום הדיונים בוועידת השלום ייקבעו הגבולות הסופיים שבין המדינה הערבית לארץ ישראל. בסעיף השלישי מקובל על הצד הערבי כי "יינקטו כל האמצעים להגשמת הצהרת ממשלת בריטניה מ-2 בנובמבר 1917" (הצהרת בלפור). בסעיף הרביעי מוסכם על הערבים כי לארץ ישראל תזרם עלייה יהודית גדולה, וכי זו תביא להתיישבות יהודית רחבה. עם זאת יישמרו זכויות החקלאים הערבים על אדמותיהם, והיהודים יסייעו להתפתחות הכלכלית. הסעיף החמישי והשישי נוגעים לחופש הדת בארץ ישראל, ומצווין בהם שהמקומות הקדושים למוסלמים יהיו נתונים לפיקוח מוסלמי. בסעיף השביעי מסכימה ההסתדרות הציונית לסייע למדינה הערבית בפיתוח כלכלתה ואוצרותיה הטבעיים. בסעיף השמיני מסכימים שני הצדדים "לפעול מתוך הסכמה והרמוניה מוחלטות" בדיוני ועידת השלום הקרובה. הסעיף התשיעי והאחרון מבהיר כי חילוקי דעות בין הצדדים יימסרו לבוררות לממשלה הבריטית. בסיומו של המסמך מופיעה הסתייגות של האמיר פייסל: "אם יבססו את הערבים כפי שביקשתי [...] אוציא לפועל את הכתוב בהסכם זה. אם ייעשו שינויים, לא תהא חובה עלי להוציא חוזה זה אל הפועל." חלפה רק שנה אחת והוברר כי האמיר פייסל (אינו רוצה בהשפעת גורמים ערביים קיצוניים), ואולי גם אינו יכול, לעמוד מאחורי ההסכם. הוא נכנס לתפקידו החדש בדמשק כמלך המדינה הערבית, אך סולק בתוך זמן קצר על ידי השלטון הצרפתי שקיבל לידי את סוריה ולבנון. הרחקתו מזרחה, למלוך על עיראק בלבד, סימנה את סופו של חלום הברית הערבית-יהודית.

גיוס משאבים מקרנות פילנתרופיות

מחברים: דני בובמן, דוד מאיר-אפשטיין

הוצאה: ספריית יהודה דקל - המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

העיסוק בתוכן נמצא בבסיס העבודה של אתרי המורשת. העברת הסיפור ההיסטורי באמצעות התצוגות וההדרכות היא ההצדקה לקיומו של אתר המורשת, ובדרך כלל היא החלק המעניין בעבודה. אולם כל מנהל אתר יודע כי בלי לדאוג ללחם הרי התורה, מרתקת ככל שתהיה, לא תוכל להתפתח. החוברת **גיוס משאבים מקרנות פילנתרופיות** נכתבה בעקבות סדרת הרצאות שהתקיימה בפורום ירושלים של אתרי המורשת והוקדשה להיכרות עם עולם הקרנות ולדרכים להגשה נכונה של בקשות לתמיכה. הנושא הותאם לאתרי המורשת, ומטרתו לסייע למנהלי האתרים להגיש בקשות לקרנות, וכך להשיג תקציבים ולקדם את האתר והתוכן שהם מופקדים עליו. חומרי העבודה הגלומים בחוברת זו עשויים להועיל בעת הכנת הבקשות לקרנות תוך התייחסות לקריטריונים שונים ולמגבלות שונות. בפועל זהו אפוא מעין "ארגז כלים" התומך בגיוס משאבים ומקדם אותו. אנו תקווה כי התוכן ישרת את הפונים לקרנות ויקדם את פיתוח האתרים

מעברה

מחבר ועורך: יוסי אלפי

הוצאה: ספריית יהודה דקל - המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

סיפורן הרוחש של המעברות שהוקמו בשנות החמישים של המאה ה-20 נוכח בקרבנו זה יותר משישים שנה כמפעל שטרם התוודענו לעוצמתו ולהשפעתו המתמשכת על החברה בישראל. הספר **מעברה**, פרי עטו של האומן ומספר הסיפורים יוסי אלפי, יוצא מעברה בעצמו, הוא בבחינת אבן יסוד לבניית אתר מורשת המעברות. ה"מעברות" הוא השם הציוני שניתן למחנות הפליטים הענקיים שהיו פרוסים ברחבי ישראל בשנותיה הראשונות. דיירי המעברות - שהוגדרו "עולים", שהגיעו למקום חדש והתגוררו באוהלים, בבדונים, בצריפונים, בארגזים ובפחונים - הם במבט לאחור אלה שבאמצעים דלים ביותר ובתנאים שאינם תנאים בנן, יצרו וביססו מציאות חדשה. למעשה הם היו מחלוצי המדינה שקמה, והרכיבו אומה - את העם הישראלי. זו הייתה תקופה פורמטיבית בתולדות המדינה, והמעברות עצמן מילאו תפקיד מרכזי בעיצובה של ישראל החדשה. הספר מוקדש למעברות ולאנשים שעשו בהן את צעדיהם הראשונים בארץ.

כיצד נוצרה ארץ-ישראל בעת החדשה 1799-1949,

מחבר: פרופ' יהושע בן-אריה

הוצאה: יד יצחק בן-צבי והוצאת מאגנס

פלישת נפוליאון למזרח התיכון ולארץ-ישראל בשנת 1799 מציינת את ראשית העת החדשה במזרח התיכון. מטרת הספר היא לעקוב אחר השינויים והתמורות שהחלו מתרחשים בארץ מאז פלישה זו, ואשר הביאו להתפתחות גיאוגרפית-היסטורית חדשה בארץ, עד ליצירה של היחידה הנפרדת שנקראה "ארץ-ישראל" ולהקמת מדינת ישראל בתוכה בשנת 1948. השם "ארץ-ישראל" כשם רשמי ליחידה גיאוגרפית נפרדת בעת החדשה נקבע לראשונה בתרגומים העבריים הראשונים של הצהרת בלפור. במשך מאות שנים כונתה הארץ בשם "הארץ הקדושה" או "Palestine השימוש בשם "ארץ-ישראל" החל להתחזק במאה ה-19 - לאחר תחילת העלויות ועליית הציונות. לולא קמה התנועה הציונית נראה כי ההתפתחות שהספר עוסק בה לא הייתה מתרחשת כלל. מה שגרם לתהליך זה הוא ללא ספק הגורם היהודי-ציוני, ועל כן ברור שהוא הוא הגורם העומד במרכז החיבור. הספר מצביע על קווי התפתחות ואירועים מרכזיים שהתרחשו בתקופת הזמן של כ-150 שנה, והביאו בסופו של דבר להקמת מדינת ישראל.

חותם הברון: סקר אתרי מורשת במושבות הברון רוטשילד ויק"א

מחברים: פרופ' יוסי בן ארצי,

ד"ר אסתי ינקלביץ

הוצאה: המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

הספר **חותם הברון** מציג לקורא את ממצאי סקר שדה שנערך במושבות שהקימו הברון רוטשילד וחברת יק"א בשנים 1882-1914, במטרה לעמוד על היקף החותם שהשאירה פעילותם של גורמים אלה בנוף הנוכחי של ישראל. הממצא הבולט ביותר הוא שבנוף ההווה של 17 המושבות אשר נסקרו נותרו יותר מ-500 (!) אתרי מורשת. כל אלה הם עדים דוממים לתרומתם הגדולה של הברון רוטשילד ושל יק"א להנחת היסודות לבית הלאומי בישראל. בעת ש"חובבי ציון" וההסתדרות הציונית התקשו בהעמדת אמצעים לתמיכה במתיישבים יצרו הברון, יק"א ואיכרי המושבות את התשתית היישובית היהודית בארץ, ולקחו על עצמם תפקיד של "מדינה בדרך". מטרת הספר היא להעמיד את הממצאים הללו לעיונו של הקהל הרחב, ובעיקר למחנכים, למתכננים ולראשי היישובים, אשר מופקדים בידיהם נכסי מורשת אלה של תולדות היישוב העברי בארץ ישראל. יש לקוות שחשיבות הממצאים תביא להגברת פעולות השימור ולהנחלת העבר לדורות הבאים.

אתרים - המגזין, גיליון מס' 8

עורכת: פרופ' עירית עמית-כהן

הוצאה: ספריית יהודה דקל - המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

"**אתרים - המגזין**" הוא כתב עת מקצועי היוצא לאור אחת לשנה. כל גיליון מוקדש לנושא אחר בתחום השימור. בכתיבה ולקחים חלק אנשי מקצוע מומחים מתחום השימור, אדריכלים, אנשי אקדמיה ואנשי המועצה לשימור אתרים, וכולם עושים זאת בהתנדבות. הגיליון הנוכחי מוקדש לנושא "תהליכי קבלת החלטות בשימור". הגיליון משקף את ההתלבטות המאפיינת את העוסקים, החוקרים והמתעניינים בעבר. הדאגה להנחת העבר באמצעות נכסי המורשת התרבותית מחייבת לא רק היכרות מעמיקה עם הפריט ההיסטורי שנבחר ועם מאפייניו בשלושה מעגלי זמן - עבר, הווה ועתיד - אלא גם מודעות הולכת וגדלה לכך שלכל מעגל זמן יש השלכות משלו על המאפיינים הפיזיים והתרבותיים של הנכס, ועל יחסה המשתנה של החברה אליו. מורכבות זו מאפיינת את מגוון שיקולי הדעת המועלים בתהליך קבלת החלטות מה לשמר, עבור מי לשמר, באיזה אופן לשמר, לאיזו מטרה, וגם - מי ייכלל בקבוצת הגורמים המחליטים. המאמרים והסקירות בגיליון 8 של אתרים - המגזין מייצגים את הידיעה שהעבר לא מת, את ניתוח מאפייניו, את שיקול הדעת המתקיים בבחירת ייצוגיו ואת האמצעים שנקטים כדי לאפשר לאותם ייצוגים להוסיף ולהתקיים גם עבור הדורות הבאים.

יום השנה ה-11 - לזכרו של יהודה דקל

עמרי שלמון, מנכ"ל המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

האירוע לציון יום השנה ה-11 - ללכתו של יהודה דקל ז"ל התקיים ביום ה' בשבט תשע"ט, 18 בינואר 2019, במוזיאון בית הפלמ"ח. במסגרת יום השנה הושק ספרו החדש של ד"ר מרדכי נאור, **"הכ"ג - שליחות עלומה**". לחימתו של יהודה בפלמ"ח, חלקו הגדול בהקמתה של המועצה לשימור אתרים ומעורבותו בה למן ימיה הראשונים, מועד יציאת שיירת הל"ה למשימתה במלחמת העצמאות והשקת ספר הכ"ג - כל אלו מתלכדים לקו אחד: היצירה הציונית, המאבק המתמשך להקמת המדינה ובנייתה לאורך השנים. הכינוס הביא אליו עשרות רבות של משתתפים; בני משפחותיהם של הכ"ג, יוצאי הפלמ"ח ומשפחותיהם, אנשי המועצה לשימור אתרים ומוסדותיה, אנשי חיל הים ומפקדיו, ובני משפחת דקל. סיפורם של לוחמי הכ"ג, בני המשפחות לדורותיהם, שירתה של מיטל טרבלסי, ההנחיה של ד"ר מוטי זעירא, כל אלו זימנו למשתתפים חוויה מרגשת המגלמת את הכאב, את המאבק ואת כלל היצירה המתקיימת כאן, בדרך הארוכה שאנו הולכים בה. בכנס חולקו למשתתפים הספר **"הכ"ג - שליחות עלומה** וגיליון מס' 8 של **אתרים - המגזין**. שניהם מצטרפים לספרייה ההולכת וגדלה ע"ש יהודה דקל - המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל. מן הראוי לציון כי הספר זכה לחשיפה רחבה באמצעי התקשורת בהם עיתון "הארץ", Ynet, ובגלי צה"ל - בתוכניותיהם של יצחק נוי, טלי ליפקין ומולי ספירא. אפשר לצפות בסרט האירוע באתר ספריית יהודה דקל/טקסי אזכרה.

ספריית יהודה דקל - המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

ספריית יהודה דקל מוציאה לאור מגוון ספרים וחברות הדרכה פרי עטם של מבחר כותבים - אנשי מקצוע וחוקרים מתחומי ההיסטוריה, האדריכלות, התכנון, השימור והחינוך. ניתן לרכוש במחיר שווה לכל נפש ספרים וחברות המציגים היבטים לא מוכרים במורשת הארץ-ישראלית, ספרות מקצועית בשימור וחברות הדרכה למערכת החינוך.

הכ"ג - שליחות עלומה: ב 18- במאי 1941 יצא כוח בן 23 לוחמים של ה"הגנה" ממעגן חברת החשמל בחיפה והפליג בסירה "ארי הים" בדרכו צפונה - לטריפולי שבלבנון. מטרתו הייתה לחבל בבתי הזיקוק של שליטי סוריה דאז, הצרפתים הווישאים, משתפי הפעולה עם גרמניה הנאצית. מאז נעלמו עקבותיהם של הסירה ונוסעיה. אלה היו "כ"ג יורדי הסירה", שאליהם הצטרף קצין בריטי. מאז ועד היום לא הצליח איש לפצח את חידת היעלמותם.

הרבה נכתב על "כ"ג יורדי הסירה, ובעיקר על הניסיונות לפענח את תעלומת היעלמם, אך מעולם לא רוכזו הדברים בספר. עתה בא ספר זה, ובו נעשה מאמץ לעשות סדר בדברים ולספר את כל הידוע על אותה קבוצה נבחרת של לוחמי ה"הגנה", שנחשבים לראשוני הפלמ"ח, שהפליגו אל היעד וסופם לא נודע. הספר מציג מידע מפורט על ההכנות למבצע והמשתתפים בו, מביא חומרים מארכיונים בריטיים וצרפתיים, ומתאר את הניסיונות הנעשים כבר כמעט שמונים שנה לברר מה קרה לסירה ולאנשיה.

מושבות העלייה הראשונה לסיור זכרון יעקב וחדרה

רותי ארבל-פסח, מורת דרך ומנהלת בית יליון במוצא

הגל הראשון של העלייה ההמונית לארץ ישראל בעת החדשה קיבל את השם "העלייה הראשונה". את תחילתה נהוג לציין בשנת תרמ"ב (1882), ואת סופה 22 שנה לאחר מכן. הפעם אנו מקדישים את המדור לשתי מושבות שהוקמו על ידי אנשי העלייה הראשונה: זכרון יעקב וחדרה. זכרון יעקב מופיעה בספרם של פרופ' יוסי בן ארצי וד"ר אסתי ינקלביץ חותם הברון: סקר אתרי מורשת במושבות הברון רוטשילד ויק"א, שיצא לאחרונה לאור על ידי המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל.

מוזיאון העלייה הראשונה ע"ש משה ושרה אריזון, רחוב הנדיב 2, זכרון יעקב

מוזיאון העלייה הראשונה שוכן במרכזו של היישוב, במבנה ששימש בעבר את פקידי הברון רוטשילד ונקרא "בית הפקידות". הבית עבר גלגולים שונים עד שבשנת 1999 שוחזר והיה למוזיאון. המוזיאון מפגיש את המבקר עם הוויית ימיה הראשונים של המושבה, שהיו קשים ומאתגרים אך בה בעת מלאי רוח ותקווה. כאן מתחקים המבקרים אחרי קורותיה של משפחת מייסדים. בסרטונים שהופקו במיוחד למוזיאון הם צופים בחלומותיהם, במאוויהם, בקשיהם ובתקוותיהם של החלוצים, ויכולים להתרשם מההישגים שהגיעו אליהם בהתמדה, בעקשנות ובאומץ רב.

המוזיאון הוא בן שלוש קומות, וכל אחת מהן מוקדשת לתקופה מסוימת בתולדות המושבה ולדמויות המרכזיות בה באותה עת, זאת באמצעות תמונות, מצגות ומסמכים מהתקופה. הביקור באתר מסתיים בצפייה בסרט קצר המציג קטעים תיעודיים ייחודיים מראשית תקופת המנדט הבריטי בארץ ישראל. אף שהמוזיאון אינו מוקדש לתצוגת חפצים, במרתף המוזיאון מצפה למבקרים הפתעה: תצוגת בגדים, כלי בית וחפצים שונים מראשית ימי המושבה. אלה מוחזקים ומטופלים באופן מעורר כבוד, ומשמשים לפעילות חינוכית.

לפרטים 04-6294777/888, museum@zy1882.co.il

בית אהרנסון מוזיאון ניל"י, רחוב המייסדים 40, זכרון יעקב

במתחם זה שוכנים בתי המשפחה - בית ההורים אפרים (פישל) ומלכה, וביתו של בכורם אהרן אהרנסון, שהשנה מציניים מאה שנים להיעלמותו. במקום מתודעים המבקרים לבני המשפחה ולחברי מחתרת ניל"י (נצח ישראל לא ישקר), ומתקרבים להווייתם של ימי השלטון הטורקי בארץ ישראל. סיפורם של בני המשפחה המיוחדת הזאת, כיצד פעלו וכיצד יזמו את הקמתה של מחתרת "ניל"י ששמה לה למטרה למגר את שלטון האימפריה העות'מאנית ולהביא למימוש הצהרת בלפור, קורם עור וגידים במהלך הסיור בבתיים על עיצובם וחפציהם המקוריים, ובגן הסובב אותם. בביתו של אהרן אהרנסון התרחשה הדרמה הטרגית הידועה, ובה שמה אחותו שרה אהרנסון קץ לחייה לאחר שנתפסה ועונתה על ידי הטורקים בעקבות חשיפתה של ניל"י. אווירת המקום, התצוגה וההדרכה מובילות את המבקר לשיטוט ולהרהור במרחב של זמן אחר.

לפרטים 04-6390120, nili@nili-museum.org.il

מוזיאון הח'אן, רחוב הגיבורים 74 , חדרה

מבנה הח'אן הוקם באמצע המאה ה-19 כבית חווה חקלאית עות'מאנית, ונרכש בשנת 1891 עם אדמות חדרה. ראשוני המתיישבים התגוררו בו כשש שנים, והוא שימש תפאורה לאחד מסיפורי ההתיישבות הנועזים שכללו התמודדות עם השלטון הטורקי, עם תנאי סביבה קשים, ובעיקר עם מחלת המלריה. מוזיאון הח'אן, מהוותיקים שבאתרי המורשת, נוסד בשנת 1982. המוזיאון מציג את תולדותיה של חדרה מיום הקמתה בשנת 1891 ועד היותה לעיר בשנת 1952 באמצעות מגוון תצוגות ואמצעי המחשה. חדר מיוחד מוקדש לסיפורם של העולים הראשונים מתימן, שהתגוררו אף הם בח'אן בראשית דרכם במקום, ולימים הקימו את שכונת נחליאל. עוד תמצאו במוזיאון ארכיון היסטורי ובו יותר מ-300,000 פריטים ייחודיים, ומחסן חפצים ענק ונגיש, הגדול מסוגו בארץ. בשנים האחרונות חודש המוזיאון, נוסף לו אודיטוריום, וברחבת הכניסה אליו הוקם קיר אריחי קרמיקה המתאר פרקים מתולדות חדרה. הקיר נתרם למוזיאון על ידי אבשלום ליובין להנצחת רעייתו יפה, והוא עוצב על ידי בתם, האומנית רות בלר ליובין. אגף החינוך של המוזיאון מציע מגוון מערכים המותאמים למבקרים מכל הגילים, ואמצעי עזר רבים.

לפרטים: 04-6324562, 04-6322330, kxanhadera@013.net.il

בית פיינברג, רחוב ז'בוטינסקי 34 פינת רחוב הגיבורים, חדרה

בית פיינברג היה ביתם של פאני וישראל (לוליק), מראשוני המתיישבים בחדרה. ברוח הבית ספגו הילדים שושנה, אבשלום וצילה ערכים של אהבת הארץ והתרבות העברית. אבשלום נמנה עם חברי מחתרת ניל"י, ובמסגרת פעילותה יצא ב-1917 למצרים בחברת יוסף לישנסקי במטרה ליצור קשר עם הבריטים. בדואי שפגשו בדרך הזעיק את הז'נדרמים הטורקים, ובהיתקלות עימם הצליח לישנסקי להימלט, ואבשלום נהרג. לאחר מלחמת ששת הימים אותרו עצמותיו והוא הובא לקבורה בהר הרצל בירושלים. הבית נבנה בבסיסו מאבני כורכר מקומיות. הוא כולל רכיבים אדריכליים ממוזרז וממערב, וניכרת בו השפעתו של סגנון אוריינטלי מקומי. המבנה עבר תהליך שיקום ושימור, וכיום מעוצבים חדריו כפי שהיו לפני כמאה שנים. תערוכת הקבע במקום מציגה את תולדות המשפחה על רקע תולדותיה של חדרה. ציורי הקיר המרהיבים שהיו בחדרים שומרו ושוחזרו אף הם. בחצר הבית יש מצבת אבן בזלת שחורה, ולידה נטוע חוטר מהדקל שצמח במקום קבורתו של אבשלום פיינברג בסיני, מגלעין שהיה בכיסו. בחלק מהחצר שהיה גינתה המיוחדת של פאני, ובה גידלה איריסים, פועלת כיום מסעדה.

לפרטים: 04-6343296, info@nhlhadera.co.il

טבע בסביבה

רמת הנדיב | רמת הנדיב שוכנת בין זכרון יעקב לבנימינה. הגנים והפארק הטבעי שבמקום מוקדשים לזכרו של הברון בנימין אדמונד דה רוטשילד, הקבור כאן עם רעייתו הברונית עדה אדלאיד רוטשילד. את קברם מקיפים כשבעים דונם של גנים מטופחים, בהם גן הדקלים, גן הוורדים וגן הריחות. עוד יש באתר אמפיתיאטרון המארח קונצרטים, וכן מרכז מבקרים. במרכז מוקרן סרט על הברון רוטשילד, ויש בו גם אולם הרצאות וגלריה עם תערוכות מתחלפות. פארק הטבע מציע שפע מסלולים מונגשים ומזמינים לטיולים בטבע המקומי. השבילים מובילים אל תצפיות נוף מרהיבות, שרידים ארכיאולוגיים, חורש טבעי ופריחה.

לפרטים: 04-6298111, info@ramathanadiv.org.il

פארק אלונה - מי קדם | הפארק משתרע ממושב עמיקם ועד בת שלמה, בחורש ים-תיכוני. בתוכו מצוי אתר ארכיאולוגי מרתק - נקבת מים עתיקה מהתקופה הרומית-ביזנטית. הנקבה הייתה חלק ממפעל המים שהוביל מים ממעיין סמוך אל העיר קיסריה. אורכה של הנקבה כשישה קילומטרים, ו-280 מטרים ממנה שוחזרו. הסיוור במקום כולל הליכה במים שגובהם עד כשבעים סנטימטרים, סרט קצר והדרכה.

לפרטים: 04-6388622, meykedem@walla.com